

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
<<MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ>>

Əlyazması hüququnda

Səlimbəyli Nərmin Natiq

<<Maliyyə vəsaitlərinin idarə olunmasında maliyyə nəzarətinin rolu>>

Mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı _060403<<Maliyyə>>_

İxtisaslaşma “Maliyyə nəzarəti və audit”

Elmi rəhbər:

prof.Bədəlov Ş.Ş

Magistr proqramının rəhbəri:

Prof. Kərimov A.M.

Kafedra müdiri: i.e.d. Ələkbərov Ə.Ə.

BAKİ - 2016

Mündəricat

Giriş	3
Fəsil 1.Müəssisələrin maliyyə vəsaitlərinin idarə edilməsində maliyyə nəzarətinin təşkili formaları,metodları və rolu	
1.1Müəssisələrin maliyyə vəsaitlərinin tərkibi və idarə olunmasında maliyyə nəzarətinin təşkili formaları və metodları.....	6
1.2Müəssisələrin investisiya fəaliyyəti üzərində maliyyə nəzarətinin təşkili və əhəmiyyəti.....	15
1.3Müəssisələrin dövriyyə aktivlərinin tərkibi və idarə olunması üzərində maliyyə nəzarətinin təşkili.....	24
Fəsil 2.Büdcənin icrası üzərində maliyyə nəzarətinin məqsədi,vəzifələri və formaları	
2.1Büdcənin icrası üzərində maliyyə nəzarətinin iqtisadi-hüquqi əsasları.....	28
2.2Dövlət büdcəsi gəlirlərinin icrası üzərində maliyyə-vergi nəzarətinin formaları və əsas istiqamətləri.....	35
2.3Büdcə xərclərinin səmərəliliyinin təmin edilməsində maliyyə nəzarətinin rolu.....	46
Fəsil 3.Dövlətin maliyyə nəzarəti sistemində Dövlət Xəzinədarlığının rolu və maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	
3.1Büdcənin icrası üzərində cari maliyyə nəzarətinin təşkilində Dövlət Xəzinədarlığının rolu.....	53
3.2Büdcənin kassa icrası üzərində maliyyə nəzarətinin təşkilinin əsasları.....	63
3.3Beynəlxalq təcrübə və maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	68
Nəticə	76
Ədəbiyyat siyahısı	78

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. İqtisadi nəzarət sisteminin vacib komponentlərindən biri maliyyə nəzarətidir. Maliyyə nəzarəti – bütün iqtisadi subyektlər: dövlət, müəssisə və təşkilatların maliyyə fəaliyyəti üzərində qanunverici və icraedici hakimiyyət orqanlarının nəzarətidir. Onun məqsədi dövlətin iqtisadi siyasətinin uğurla yerinə yetirilməsini təmin etmək, iqtisadiyyatın bütün sahələrində maliyyə vəsaitlərinin formalaşması və idarə edilməsi prosesini reallaşdırmaqdır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyənin rolu son dərəcə artdığından maliyyə nəzarətinin əhəmiyyəti də hiss ediləcək dərəcədə yüksəlir.

Maliyyə nəzarəti maliyyənin nəzarət funksiyasının reallaşdırma formasıdır. Maliyyə nəzarəti – xüsusi forma və üsul tətbiq etməklə təsərrüfat və idarəetmə obyektlərinin maliyyə fəaliyyətinin və onunla bağlı əməliyyatların yoxlanılması məqsədindədir.

Maliyyə axınlarının, maliyyə vəsaitlərinin idarə edilməsi müasir təsərrüfat sisteminin əsas elementlərindən biridir. Müəssisənin maliyyə resursları axınlarının idarə edilməsi, onlardan məqsədə uyğun və səmərəli istifadə edilməsi üzərində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan seçdiyim magistr dissertasiyasının mövzusu aktual hesab olunur.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi mövcud iqtisadi şəraitdə maliyyə nəzarətinin zəruriliyinin, məqsəd və vəzifələrinin öyrənilməsi, bu sahə ilə bağlı müxtəlif nəzəri yanaşmaların sistemləşdirilməsi, maliyyə vəsaitlərinin idarə olunmasında maliyyə nəzarətinin oynadığı rolun araşdırılması və onun effektivliyinin artırılması yollarını müəyyənləşdirməkdir. Dissertasiya işinin məqsədinə uyğun olaraq tədqiqatda aşağıdakı vəzifələrin həlli nəzərdə tutulmuşdur:

- mövcud iqtisadi şəraitdə müəssisələrin maliyyə vəsaitlərinin idarə edilməsində maliyyə nəzarətinin təşkili formaları, metodları və rolunun nəzəri-metodoloji məsələlərinin elmi araşdırılması;

- dövlət büdcəsinin icrası üzərində maliyyə nəzarətinin məqsədi, vəzifələri, iqtisadi-hüquqi əsaslarını müəyyənləşdirmək və büdcənin gəlirlərinin icrası, həmçinin xərclərinin səmərəliliyinin təmin edilməsində maliyyə nəzarətinin rolunu qiymətləndirmək;
- dövlətin maliyyə nəzarəti sistemində Dövlət Xəzinədarlığının rolu və maliyyə nəzarəti sisteminin qabaqcıl dünya təcrübəsi və Azərbaycan realığı əsasında təkmilləşdirilməsi və effektivliyinin artırılması istiqamətində elmi təkliflər və tövsiyələr hazırlamaq.

Tədqiqat işinin predmeti və obyektı. Tədqiqat işinin predmetini ölkəmizdə maliyyə vəsaitlərinin idarə olunmasında maliyyə nəzarətinin rolunun nəzəri aspektləri, obyektini isə pul, maliyyə vəsaitlərinin istifadəsi, eyni zamanda iqtisadiyyatın bütün sahələrində meydana çıxan pul-bölgü prosesi təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları. Tədqiqat işinin nəzəri və metodoloji əsaslarını Azərbaycanın və digər ölkələrin bu sahə haqqında elmi əsərləri, Azərbaycan Respublikasının qanunları, normativ-hüquqi aktları və s. təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işində aşağıdakı elmi yeniliklər edilmişdir:

- 1) Büdcənin gəlirləri və xərcləri sisteminin səmərəli idarə olunması üzərində maliyyə nəzarətinin təşkil edilməsi sistemləşdirilmişdir;
- 2) Müəssisə və təsərrüfat təşkilatlarının maliyyə axınlarının idarə olunması üzərində maliyyə nəzarətinin təşkil edilməsi, onun forma və metodlarının tətqiq edilməsi və təkmilləşdirilməsi yolları müəyyən edilmişdir;
- 3) Müxtəlif sektorlar üzrə fəaliyyətdə olan müəssisə və təşkilatların mənfəət və zərər göstəriciləri müqayisəli şəkildə araşdırılaraq, gələcək inkişaf tempi müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın elmi-nəzəri və praktiki nəticələri maliyyə vəsaitlərinin idarə olunmasında maliyyə nəzarəti sistemində istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin həcmi və strukturu. Dissertasiya işi kompüter yazısı ilə müvafiq standartlara uyğun yazılmış və 85 səhifədən ibarətdir. Dissertasiya işi giriş, üç

fəsil,nəticə,ədəbiyyat siyahısı və dissertasiya işinə əlavələrdən ibarətdir.Burada həmçinin sxem,qrafik,şəkil və cədvəllərdən istifadə olunmuşdur.

Dissertasiya işinin birinci fəslı “Müəssisələrin maliyyə vəsaitlərinin idarə edilməsində maliyyə nəzarətinin təşkili formaları,metodları və rolu” adlanır. Fəslin adından da görüldüyü kimi,bu fəsildə əsasən müəssisələrdə maliyyə nəzarətinin təşkilinin nəzəri əsaslarına toxunulmuşdur.

Dissertasiya işinin ikinci fəslı ‘‘Büdcənin icrası üzərində maliyyə nəzarətinin məqsədi,vəzifələri və formaları’’ adlanır.Bu fəsildə büdcənin icrası üzərində maliyyə nəzarətinin iqtisadi-hüquqi əsaslarından,dövlət büdcəsi gəlirlərinin icrası üzərində maliyyə-vergi nəzarətinin formalarından,eləcə də büdcə xərclərinin səmərəliliyinin təmin edilməsində maliyyə nəzarətinin rolunun xüsusiyyətlərindən geniş bəhs edilir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslı isə ‘‘Dövlətin maliyyə nəzarəti sistemində Dövlət Xəzinədarlığının rolu və maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri’’ adlanır və burada büdcənin icrası üzərində cari maliyyə nəzarətinin təşkilində Dövlət Xəzinədarlığının rolu və maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinə geniş yer verilir.

FƏSİL1. MÜƏSSİSƏLƏRİN MALİYYƏ VƏSAİTLƏRİNİN İDARƏ EDİLMƏSİNDƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN TƏŞKİLİ FORMALARI,METODLARI VƏ ROLU

1.1 Müəssisələrin maliyyə vəsaitlərinin tərkibi və idarə olunmasında maliyyə nəzarətinin təşkili formaları və metodları

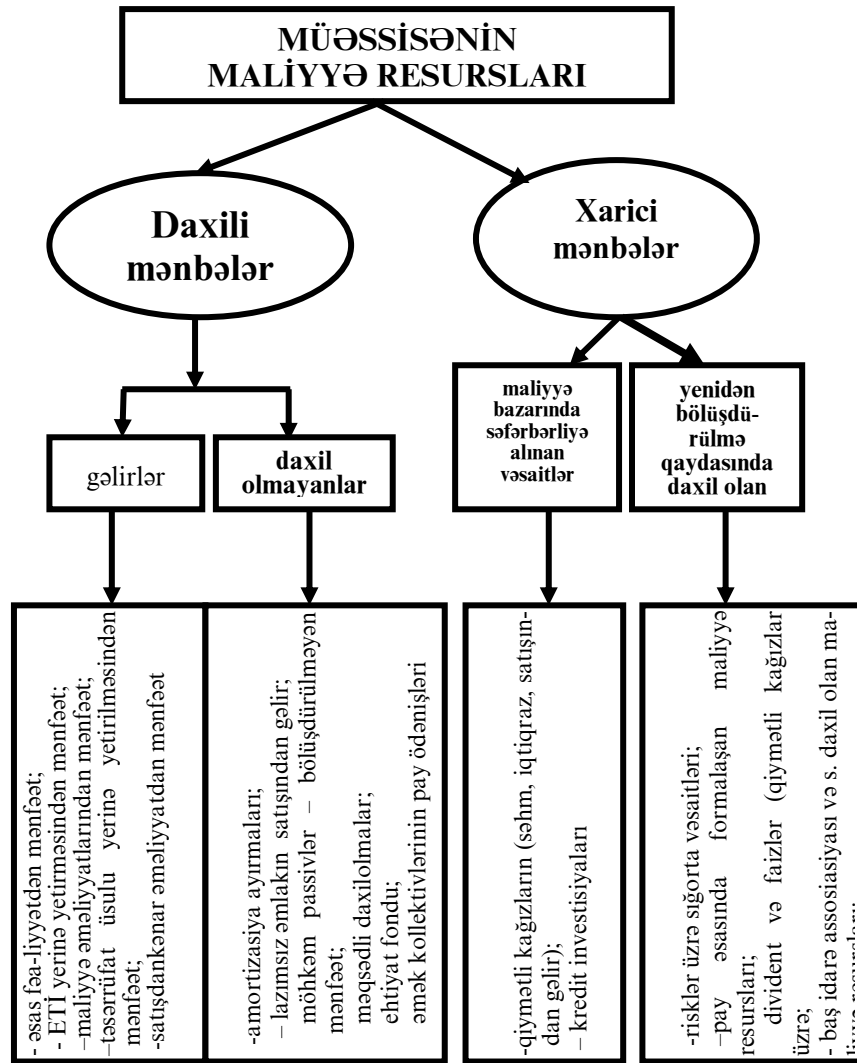
İstənilən şəraitdə hər bir müəssisə sabit və normal fəaliyyət göstərmək üçün zəruri həcmdə maliyyə vəsaitlərinə malik olmalıdır.Maliyyə öhdəliklərini yerinə yetirmək,cari xərcləri və istehsalat məsrəflərini ödəmək məqsədilə təsərrüfat subyektinin sərəncamında yerləşən daxili aktivlərin,pul gəlirlərinin və kənarından cəlb olunan vəsaitlərin məcmusu maliyyə resursları kimi xarakterizə olunur.Müəssisə özünəməxsus maliyyə resurslarından istifadədə sərbəstdir,lakin o həmin vəsaitlərdən səmərəli və qənaətlə istifadə etməlidir ki,yüksək iqtisadi nəticələrə nail ola bilsin.

Müəssisənin pul vəsaiti fondları vasitəsilə təsərrüfat fəaliyyəti,o cümlədən geniş təkrar istehsal zəruri pul vəsaiti ilə təmin edilir,habelə iqtisadi həvəsləndirmə tədbirləri,elmi-texniki tərəqqinin maliyyələşdirilməsi,banklar və büdcə təşkilatları ilə hesablaşmalar həyata keçirilir.

Müəssisələrin istehsal və investisiya fəaliyyəti prosesində maliyyə resurslarından istifadə edilir.Onlar daima hərəkətdədir,bu ehtiyatların yalnız bir hissəsi nağd pul şəklində müəssisənin bankdakı hesablaşma hesabında və yaxud müəssisənin xəzinəsində saxlanılır.

Hər bir müəssisə öz fəaliyyətində mənfəət əldə etmək məqsədilə hər zaman axtarışda olmalıdır. Bu baxımdan xərcləri ilə fəaliyyətinin nəticələrini optimal nisbətdə uzlaşdırmalı, məhsulların istehlakçılara çatdırılmasının səmərəli yollarını müəyyənləşdirməli, investisiyanın yeni formalarını tapmalı,düzgün maliyyə,sərfəli qiymət siyasəti və s. işləyib hazırlamalıdır.¹[10]

¹ Ataşov B.,Novruzov N.,İbrahimov E. “Müəssisələrin maliyyəsi” dərslik. Bakı 2009

Bildiyimiz kimi, müxtəlif illərdə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatların mənfəət və zərər göstəriciləri dəyişir. Müəssisə və təşkilatlar maksimal dərəcədə mənfəəti çoxaldıb, zərəri sıfıra endirməyə çalışsalar da, bəzi dövrlərdə zərər qaçılmaz olur. Göstərdiyimiz aşağıdakı sxemdə 2010-2012-ci illərdə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatların mənfəət və zərər göstəriciləri əks olunmuşdur:

Müəssisə və təşkilatların mənfəəti (2010-2012)(mln. manat) Cədvəl 1.1

Göstərici	2010	2011	2012
<i>Mənfəət-cəmi</i>	19112.1	26364.2	26462.6
<i>Mənfəət-mədənçıxarma sənayesi</i>	16514.3	22555.2	21991.5
<i>Mənfəət-emal sənayesi</i>	263.2	1682.2	1748.1
<i>Mənfəət-elektrik enerjisi,qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi</i>	877.8	493.1	682.7
<i>Mənfəət-kənd təsərrüfatı,ovçuluq və meşə təsərrüfatı</i>	32.4	41.9	27.9
<i>Mənfəət-nəqliyyat</i>	191.1	125.1	125.3
<i>Mənfəət-poçt və rabitə</i>	308.8	333.1	396.6
<i>Mənfəət-tikinti</i>	229.3	439.3	548.0
<i>Mənfəət-topdan və pərakəndə ticarət,avtomobillərin məişət məmulatlarının və şəxsi istifadə əşyalarının təmiri</i>	210.2	157.8	189.0
<i>Mənfəət-mehmanxana və restoranlarda xidmətin göstərilməsi</i>	38.2	0.0	0.0
<i>Mənfəət-daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar,icarə və istehlakçılara xidmət göstərilməsi</i>	54.7	12.9	6.4
<i>Mənfəət-təhsil,səhiyyə,kommunal,sosial və fərdi xidmətlərin göstərilməsi</i>	156.2	253.5	253.5
<i>Sənaye-cəmi</i>	17655.3	24730.5	24422.3
<i>Ticarət-cəmi</i>	248.4	157.8	189.0
<i>Maliyyə və sığorta fəaliyyəti</i>	235.9	270.1	344.8

Müəssisə və təşkilatların zərəri (2010-2012)(mln. manat) Cədvəl 1.2

Göstərici	2010	2011	2012
<i>Zərər-cəmi</i>	845.3	1209.5	1385.2
<i>Zərər-mədənçıxarma sənayesi</i>	507.0	276.9	465.3
<i>Zərər-emal sənayesi</i>	60.0	214.2	366.1
<i>Zərər-elektrik enerjisi,qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi</i>	33.0	291.3	102.3
<i>Zərə -kənd təsərrüfatı,ovçuluq və meşə təsərrüfatı</i>	4.7	5.0	10.8
<i>Zərər-nəqliyyat</i>	92.0	86.1	83.4
<i>Zərər-poçt və rabitə</i>	8.0	35.4	46.0
<i>Zərər-tikinti</i>	42.0	134.3	41.8
<i>Zərər-topdan və pərakəndə ticarət,avtomobillərin məişət məmulatlarının və şəxsi istifadə əşyalarının təmiri</i>	16.0	38.1	79.2
<i>Zərər -mehmanxana və restoranlarda xidmətin göstərilməsi</i>	0.0	5.4	0.0
<i>Zərər-daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar,icarə və istehlakçılara xidmət göstərilməsi</i>	8.0	9.9	14.7
<i>Zərər -təhsil,səhiyyə,kommunal,sosial və fərdi xidmətlərin göstərilməsi</i>	37.4	66.0	175.6
<i>Zərər- sənaye-cəmi</i>	600.0	782.4	933.7

<i>Zərər-ticarət-cəmi</i>	<i>16.0</i>	<i>43.5</i>	<i>79.2</i>
<i>Zərər-maliyyə fəaliyyəti</i>	<i>37.2</i>	<i>46.9</i>	<i>76.4</i>

Nümunə kimi, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin(Socar) 31 dekabr 2014-cü il tarixinə Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarına uyğun Konsolidasiya Edilmiş Maliyyə Hesabatlarından Konsolidasiya edilmiş Mənfəət və ya Zərər və sair Ümumi gəlir haqqında Hesabatı təqdim edirik:

AR Dövlət Neft Şirkəti Konsolidasiya edilmiş Mənfəət və ya Zərər və sair Ümumi gəlir haqqında Hesabat(məbləğlər milyon Azərbaycan manatı ilə ifadə edilir)

Cədvəl 1.3

	2014	2013(yenidən təsnif edilmiş)
Gəlirlər	39,674	38,433
Satışların maya dəyəri	(35,844)	(35,140)
Ümumi mənfəət	3,830	3,293
Paylaşdırma xərcləri	(560)	(520)
Ümumi və inzibati xərclər	(804)	(735)
Əsas vəsaitlərin silinməsindən gəlir və zərərlər,xalis	(13)	7
Sosial xərclər	(153)	(237)
Kəşfiyyat və qiymətləndirmə xərcləri	(39)	(50)
Sair əməliyyat xərcləri	(831)	(542)
Sair əməliyyat gəliri	368	435
Əməliyyat fəaliyyətindən mənfəət	1,798	1,651
Maliyyə gəliri	50	48
Maliyyə xərcləri	(250)	(256)
Məzənnə fərqi üzrə gəlir və zərərlər,xalis	(188)	(205)
Birgə müəssisələrin maliyyə nəticələrində pay	112	29
Asılı müəssisələrin maliyyə nəticələrində pay	217	196
Davam edən əməliyyatlardan vergidən əvvəl mənfəət	1,739	1,463
Mənfəət vergisi xərci	(465)	(444)
Davam edən əməliyyatlardan il üzrə mənfəət	1,274	1,019
Dayandırılmış əməliyyatlar		
İl üzrə dayandırılmış əməliyyatlardan vergidən sonra zərər	-	(42)
İl üzrə mənfəət	1,274	977
Sair ümumi gəlir:		
Sonrakı dövrlərdə mənfəət və zərərə yenidən təsnif edilməli olan sair ümumi zərər-məcmu məzənnə fərqləri	(125)	(161)
Sonrakı dövrlərdə mənfəət və ya zərərə yenidən təsnif edilməli olmayan sair ümumi gəlir	(18)	-
İl üzrə cəmi ümumi gəlir	1,131	816
Mənfəət aiddir:		
Qrupun səhmdarlarına	1,286	986
Qeyri-nəzarət payına	(12)	(9)
	1,274	977
Cəmi ümumi gəlir aiddir:		
Qrupun səhmdarlarına	1,176	918
Qeyri-nəzarət payına	(45)	(102)
	1,131	816

Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin Rəhbərliyinə Müstəqil Auditorun Hesabatı:

Biz Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin (“Şirkət”) və onun törəmə müəssisələrinin (birlikdə “Qrup”) 31 dekabr 2014-cü il tarixinə konsolidasiya edilmiş maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatdan və həmin tarixdə başa çatan il üzrə konsolidasiya edilmiş mənfəət və zərər və sair ümumi gəlir, konsolidasiya edilmiş kapitalda dəyişikliklər və konsolidasiya edilmiş pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesablardan, habelə mühüm mühasibat uçotu prinsipləri və sair izahedici qeydlərin icmalından ibarət olan konsolidasiya edilmiş maliyyə hesabatlarının auditini apardıq.

Rəy

Bizim fikrimizcə, konsolidasiya edilmiş maliyyə hesabatları 31 dekabr 2014-cü il tarixinə Qrupun maliyyə vəziyyətini və həmin tarixdə başa çatan il üzrə maliyyə nəticələrini və pul vəsaitlərinin hərəkətini Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarına uyğun olaraq bütün əhəmiyyətli aspektlər üzrə düzgün əks etdirir.

17 iyun 2015-ci il

Müəssisələrin maliyyə vəsaitlərinin tərkibi və idarə olunmasında maliyyə nəzarəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Maliyyə nəzarəti müxtəlif əlamətlərə əsasən təsnifləşdirilir. Bir çox sahələrdə olduğu kimi, maliyyə nəzarətinin forma, metod və növlərinin müəyyən edilməsində də iqtisadçılar arasında fikir ayrılıqları mövcuddur.

Iqtisadçı alimlərdən T.A. Başkatova, E.Y. Qraçeva, A.S. Narinskiy, N.Q. Hacıyev, V.M. Rodionova, V.İ. Şleynikov, N.İ. Silaev, V.A. Piven, S.O. Şoxin həyata keçirilmə zamanından asılı olaraq maliyyə nəzarətini ilkin, cari və sonradan nəzarətə ayırırlar.

Digəriləri isə maliyyə nəzarətinin həyata keçirilmə zamanı ilə yanaşı, digər kriteriyalar üzrə də formalarını müəyyən edirlər. Məsələn, V.M. Rodionova və V.İ. Şleynikov nəzarətin həyata keçirildiyi materialların xarakterindən asılı olaraq maliyyə nəzarətinin iki formasını: sənədli və faktiki nəzarəti qeyd edirlər.

A.S.Narinskiy və N.Q.Hacıyev yoxlamaların əhatə dairəsinin həcmindən asılı olaraq maliyyə nəzarətini tam və qismən maliyyə nəzarətinə ayırırlar.

Beləliklə,maliyyə nəzarətinin həyata keçirilmə zamanından asılı olaraq üç formasını qeyd edirlər:ilkin,cari,sonradan nəzarət.

İlkin maliyyə nəzarəti müəssisələrin, həmçinin dövlətin maliyyə planlaşdırılması fəaliyyətində çox mühüm əhəmiyyətə malikdir.İlkin maliyyə nəzarəti müəssisələrin maliyyə planlarının,idarə və təşkilatların gəlir və xərc smetalarının,büdcə layihələrinin,müqavilə şərtlərinin və s. sənədlərin tərtib edilməsi və təsdiqi zamanı həyata keçirilir.Belə olan halda ilkin maliyyə nəzarəti maddi,əmək və maliyyə ehtiyatlarının qeyri-səmərəli istifadəsinin qarşısını almağa kömək edir və həmçinin təsərrüfat orqanlarının fəaliyyətlərinin mənfi nəticələrini aradan qaldırmağa imkan verir.

Cari maliyyə nəzarəti təsərrüfat-maliyyə əməliyyatlarının həyata keçirilməsi gedişində maliyyə planlarının icrası zamanı yerinə yetirilir. Bu zaman əmtəə dəyərlilərinin və pul vəsaitlərinin xərclənməsinin normalarını nəzarətdə saxlamaq mümkün olur.

Maliyyə nəzarətinin bu forması büdcə ilə hesablaşmaların tam,vaxtında və bütünlüklə həyata keçirilməsi üçün müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinin ardıcıl surətdə faktiki materiallar əsasında təhlil edilməsini nəzərdə tutur.Cari maliyyə nəzarətinin təsərrüfatdaxili yığım ehtiyatlarının artmasının araşdırılmasında əhəmiyyəti böyükdür.

Sonradan maliyyə nəzarəti hesabat dövrünün və maliyyə ilinin bütövlükdə başa çatmasından sonra həyata keçirilir.Bu nəzarətdə büdcənin icrası,müəssisə və təşkilatların maliyyə planlarının yerinə yetirilməsi zamanı pul vəsaitlərinin səmərəli xərclənməsi yoxlanılır.Sonradan maliyyə nəzarəti ilkin maliyyə nəzarəti ilə qarşılıqlı əlaqədardır və daha doğrusu ilkin maliyyə nəzarətinə əsaslanır.Belə ki,sonradan nəzarət,maliyyə əməliyyatları haqqında verilmiş ilkin nəzarət göstəriciləri əsasında aparılır.²[13]

² Xankişiyev B. “Maliyyə nəzarəti” dərs vəsaiti.Bakı 2002

Ümumiyyətlə, maliyyə nəzarətini daha dəqiq reallaşdırmaq üçün adı çəkilən normaların hamısından bəhrələnmək lazımdır.

Maliyyə nəzarətinin metodları dedikdə isə qarşıya qoyulmuş məsələlərin həlli üçün müəyyən ardıcılıqla icra edilən fəaliyyətlərin toplusu başa düşülür.

Bir çox iqtisadçılar (N.İ.Ximiçeva, S.O.Şoxin, A.L.Apel) maliyyə nəzarətinin metodları olaraq nəzarətin həyata keçirilmə üsulları və qaydalarını qəbul edirlər.

V.İ.Şleynikov və V.M.Rodionova maliyyə nəzarətinin metodlarını nəzarətin əsaslandırılmış və təcrübədən keçirilmiş üsullarının, eləcə də nəzarət obyektinin konkret elementlərinin analizi və dəyərləndirmələrinin məcmusu kimi xarakterizə edirlər.

Beləliklə, müasir dövrdə formalaşmış ümumi rəyə əsasən maliyyə nəzarəti metodları nəzarətin məqsədlərinə çatmaq üçün istifadə olunan üsul və qaydaların məcmusudur.

E.A.Voznesenskiy maliyyə nəzarətinin metodlarına balans yoxlamalarını, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təhlilini, sənədli təftişi və sairəni aid edir. E.A.Voznesenskiy çoxsəviyyəli nəzarət sistemi konsepsiyasının yaradıcılarından hesab olunur.

Bu günkü gün çoxsəviyyəli nəzarət sistemi konsepsiyası bir çox müasir müəlliflər (N.T.Beluxa, V.V.Bursev, O.A.Noqina, A.A.Terexov, M.A.Terexov) tərəfindən də qəbul edilir. V.V.Bursev maliyyə nəzarəti metodlarının tərkibinə ümumelmi, empirik və spesifik nəzarət metodlarını aid edir. O.A.Noqina isə nəzarətin metodlarını aşağıdakı kimi qruplaşdırır: ümumelmi və xüsusi nəzarət metodları.

Maliyyə nəzarəti metodlarının nisbətən tanınmış təsnifləşdirilməsi isə aşağıdakılardır:

- sənədli nəzarət metodları;
- faktiki nəzarət metodları.

Sənədli nəzarət metodları sənədlərdən istifadəni nəzərdə tutur və ilkin uçot sənədlərinin, mühasibat qeydlərinin və sairənin əsasında aparılır.

Məsələn, yoxlama maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə aid ayrı-ayrı sənədlər, balans hesabatları, məxaric məlumatları və s. əsasında aparılır. Yoxlama zamanı maliyyə intizamının pozulması halları üzə çıxarılsa, bu neqativ halların aradan qaldırılması üçün tədbirlər də nəzərdə tutulur.

Müayinə müəssisə, idarə və təşkilatların ayrıca bir fəaliyyət sahəsini əhatə edir. Yoxlamadan fərqli olaraq bu zaman daha geniş dairəli göstəricilərdən istifadə olunur. Təsərrüfat orqanlarının maliyyə vəziyyəti, onların gələcəkdə inkişaf perspektivləri, istehsalın yenidən qurulması və dəyişdirilməsi kimi məsələlər məhz müayinə zamanı müəyyən olunur.

Sənədli nəzarət metodlarından biri olan təhlil metodu ən düzgün informasiya əldə etməyə imkan verərək illik hesabatların faktiki məlumatları əsasında aparılır. Bu zaman proqnoz və tapşırıqların yerinə yetirilmə səviyyəsi, maliyyə intizamına və vəsaitlərin xərc normalarına riayət olunması aşkar edilir.

Sonuncu metod (təftiş) maliyyə nəzarətinin mühüm metodlardan biridir və təşkilatların müəyyən hesabat dövründəki maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini əhatə edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində təftiş (yaxud auditor yoxlanışı) nəzarətin ən geniş tətbiq olunan metodudur. Təftiş dövlət tərəfindən məcburi qaydada, maliyyə intizamını pozan firmaların fəaliyyətini tam yoxlamaq hüququ ilə təşkil edilə bilər.

Təftişin məqsədlərindən asılı olaraq müxtəlif yoxlama üsullarından istifadə olunur: hesabat məlumatlarının tutuşdurulması, xəzinədə olan nağd pulun yoxlanılması, sənədlər əsasında qarşılıqlı yoxlama, əmtəə-material qiymətlilərinin inventarizasiyası, ekpertz və s.

Keçirilən təftişin yekununda isə akt tərtib olunur və onun əsasında müəssisə və təşkilatların təsərrüfat fəaliyyətlərində üzə çıxarılmış nöqsanların aradan qaldırılması və daxili ehtiyatların səfərbər edilməsi üçün tədbirlər işlənib hazırlanır.

Faktiki nəzarət metodları sənədlərlə deyil, bilavasitə mühasibat uçotu obyektləri ilə işə əsaslanır: əsas vəsaitlərlə, xammalla və s. Metodların verilmiş qrupuna inventarizasiya, nəzarət ölçmə, nəzarət məqsədilə alqı, müşahidə, baxış və sairə aid edilir.

Faktiki nəzarətin ən geniş yayılmış metodu – inventarizasiyadır. Onun köməyi ilə nəinki təşkilatın əmlakının qorunmasına nəzarət həyata keçirilir, həmçinin mülkiyyətin mövcudluğu haqqında faktiki məlumatların etibarlılığı təmin edilir.

Inventarizasiya - müəssisənin, idarənin, təşkilatın və başqa təsərrüfat subyektlərinin əmlakının, öhdəliklərinin, hesablaşmalarının, maddi və digər sərvətlərin faktiki vəziyyətinin yoxlanılması, qiymətləndirilməsi və sənədlərlə rəsmiləşdirilməsidir.

Maliyyə nəzarəti metodlarından biri olan baxış metodu yoxlama praktikasında təftiş olunan obyektin vəziyyətinin qiymətləndirilməsi məqsədilə tətbiq edilir. Yoxlayıcı natamam tikinti obyektinin, ayrı-ayrı dəzgahların, anbarın və sairənin vəziyyətini nəzərdən keçirə bilər.

Bu prosedur inventarlaşmadan sənədli rəsmiləşdirmənin (inventarlaşmanın təyinatı haqqında əmr, komissiyanın yaradılması, siyahının tərtibi və s.) olmaması ilə fərqlənir.

Tələb-sorgu maliyyə nəzarətinin getdikcə daha çox yayılan üsuluna çevrilir. Belə demək olar ki, bu metod nəzarətin faktiki və sənədli metodları arasında aralıq vəziyyətini tutur.³[12]

³ Buravkina N.D. “Maliyyə nəzarətinin əsasları” dərslik tərcümə. Bakı 2009.

1.2 Müəssisələrin investisiya fəaliyyəti üzərində maliyyə nəzarətinin təşkili və əhəmiyyəti

Müəssisənin müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərməsi üçün özünün istehsal güclərini genişləndirmək, xərcləri aşağı salmaq, öz məhsulunun rəqabət qabiliyyətini artırmaq və bazarda mövqeyini möhkəmləndirmək məqsədilə investisiya qoyuluşu həyata keçirməlidir.

İnvestisiya mənfəət və ya müəyyən sosial səmərə əldə olunması məqsədilə sahibkarlıq və yaxud digər fəaliyyət növləri obyektlərinə uzun müddətə qoyulan maliyyə vəsaitindən, habelə maddi və intellektual sərvətlərdən ibarətdir.

İnvestisiya fəaliyyəti – hüquqi şəxslərin, dövlətin və vətəndaşların investisiyanı reallaşdırmaq üçün praktik fəaliyyətlərinin məcmusudur. Müəssisənin investisiya fəaliyyəti onun ümumi təsərrüfat fəaliyyətinin ayrılmaz hissəsidir.

Müəssisənin inkişafının strateji məqsədləri bilavasitə investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. İnvestisiya vəsaitlərinə tələbat iqtisadi inkişaf məsələlərinin həlli üçün vacib olan həm maddi-texniki, həm də maliyyə ehtiyatlarının həcmi ilə ölçülür. İnvestisiya fəaliyyəti maddi və maliyyə vəsaitlərinin uzunmüddətli istifadə üçün ayrılmasını nəzərdə tutur.

İnvestisiya, müəssisənin istehsal ehtiyatlarının bərpasına, istehsal güclərinin genişləndirilməsinə, texnika və texnologiyanın modernləşdirilməsinə, yeni istehsal sahələrinin və güclərinin yaradılıb işə salınmasına, yeni məhsul növlərinin işlənməsinə və s. yönəldilə bilər.

Müəssisədə əsaslı vəsait qoyuluşu yeni sex və istehsal sahələri yaratmaqla yanaşı, həm də fəaliyyət göstərənlərin genişləndirilməsi, texniki cəhətdən yenidən qurulması, rekonstruksiya olunması, habelə avadanlıqların modernləşdirilməsi, yeni texnoloji proseslərin tətbiqi işlərinə yönəldilir.

Müəssisənin investisiya fəaliyyətinə aşağıdakılar daxildir: investisiya strategiyasının müəyyən olunması, strateji planlaşdırmanın həyata keçirilməsi,

investisiya layihələndirilməsi, layihənin və investisiyanın faktiki səmərəliliyinin təhlili.

Investisiya strategiyası – maliyyələşmənin mövcud xüsusi mənbələri və borc vəsaitlərinin əldə edilməsi şəraitində müəssisənin uzunmüddətli perspektiv üçün inkişaf yollarının seçilməsi, həmçinin məcmu aktivlərin və rentabelliğin proqnozlaşdırılmasıdır. Strateji plan, investisiya layihələrinin siyahısı və investisiyanın uzunmüddətli maliyyələşdirilməsi planının tərtibi əsasında investisiya strategiyasının dəqiqləşdirilməsi nəzərdə tutur.

Investisiya layihəsi texniki-iqtisadi əsaslandırma və ya biznes-plan formasında əks oluna bilər. Investisiya layihəsinin texniki-iqtisadi əsaslandırılması müəyyən olunmuş rentabellik səviyyəsində investisiyanın həyata keçirilməsinin texniki, iqtisadi, ekoloji və maliyyə imkanlarının tədqiqidir.

Texniki-iqtisadi əsaslandırmaya geoloji tədqiqatlar, bina və qurğuların texniki layihələri, istehsalın texniki hazırlığı, ətraf mühitə təsirin ekoloji tədqiqi, marketinq tədqiqatları, maliyyə-iqtisadi göstəricilərin hesablanması daxildir.

Investisiya layihəsinin biznes-planı – investisiya layihəsinin bütün inkişaf etmiş ölkələrdə qəbul olunmuş təqdimat formasıdır. Investisiya layihələrinin planlaşdırılması metodları və iqtisadi səmərəliliyin müəyyən olunması meyarı sahibkar, investor, bankir, dövlət idarələrinin qulluqçularının və beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının qarşılıqlı anlaşmasını təmin edən işgüzar münasibətlərin müəyyən olunması vasitələridir.

İri investor layihələri üçün texniki-iqtisadi əsaslandırma və biznes-plan tədqiqatın ətraflı hazırlanma səviyyəsinə və onu müşayiət edən sənədlərin dəsti ilə fərqlənir.

Kiçik investisiyalar üçün texniki-iqtisadi əsaslandırma ilə biznes-plan eyni ola bilər.

Investisiya layihələrinin səmərəliliyinin təhlili 3 hissədən ibarətdir: ümumi iqtisadi, texniki-iqtisadi və maliyyə təhlili.

Ümumi iqtisadi təhlil ölkədə iqtisadi və bazar konyukturasının investisiya mühitinin əlverişli və ya əlverişsiz olmasının təsvirini əks etdirir.

Texniki-iqtisadi təhlil bu və ya digər texniki işləmənin iqtisadi üstünlüklərinin isbatı ilə birlikdə layihənin texniki tərəfinə aiddir.

İnvestisiyanın maliyyə təhlili kapital və cari dəyərdə pul axınının tədqiqinə əsaslanır.

Əsas kapitalın təkrar istehsalı işində - maddi istehsalın xüsusi forması kimi – tikintinin çox böyük rolu vardır. Tikinti – binalar və qurğuların inşa edilməsi texnoloji avadanlıqların quraşdırılması və inşa edilməkdə olan obyektlərin zəruri keyfiyyətdə işə buraxılması vəzifələrini icra edir.

Tikinti başqa istehsalla müqayisədə uzun müddət davam etdiyindən planlaşdırma işi həmin prosesin aramsızlığına təminat verməlidir. Əks halda, tikinti, planda nəzərdə tutulmuş müddətdən çox davam etdikcə, ahəngdarlıq pozulduqca, onun dəyəri yüksəlir, tikintinin bitirilməmiş hissəsi çoxalır.

Sahibkarlıq obyektinin tikintisi vaxt etibarını ilə nə qədər yubadılırsa, bitməmiş tikililərin sayı çoxalır, resurslar pərakəndə şəkildə tikililər üzrə səpələnir. Məhz buna görə də yeni bir müəssisənin inşası üçün əsaslı vəsait qoyuluşu üzrə proqramın tərtibi zərurəti yaranır və bunun əsasında işə əsaslı vəsait qoyuluşunun və tikinti-quraşdırma işlərinin illik planları tərtib olunur.

İstehsal əsas fondları və istehsal güclərinin işə salınması əsaslı vəsait qoyuluşu planının əsas bölməsidir. Çünki məhz bu bölmədə nəzərdə tutulan tapşırıqların tikintinin miqyası və müddəti üzrə tapşırığın yerinə yetirilməsi əsaslı vəsait qoyuluşunun nəticəsini xarakterizə edir. Əsas fondların və istehsal güclərinin işə salınması əsaslı vəsait qoyuluşu planının yerinə yetirilməsini bütövlükdə qiymətləndirmək üçün istifadə olunan ən mühüm göstəricidir.

İstehsal gücləri və əsas fondların işə salınması planı həm natural həm də dəyər göstəricisində tərtib olunur. İşə salınan əsas fondların smeta dəyəri müəyyən olunur.

Əsaslı tikinti planının mühüm bölmələrindən biri əsaslı vəsait qoyuluşunun quruluşudur.

Əsaslı vəsait qoyuluşunun texnoloji quruluşu üzrə plan tapşırığını müəyyən etməkdə məqsəd əsas fondların aktiv hissəsinin artırılması – maşın, avadanlıq

alınmasına vəsaitin mümkün dərəcədə çoxaldılmasında məqsəd - əsas fondlardan istifadə səmərəliliyini səciyyələndirən fondverimi göstəricisini çoxaltmaq, məhsulun fondtutumluluğunu azaltmaqdır.

Maşın və avadanlıqların alınmasına sərf olunacaq əsaslı vəsait qoyuluşu həcmnin planlaşdırılmasının köməyi ilə əsas tikinti planı ilə maşın və avadanlıqların istehsal planını uzlaşdırmaq mümkün olur.

Bundan əlavə, əsaslı vəsait qoyuluşunun texnoloji quruluşunun planlaşdırılması vasitəsilə tikinti-quraşdırma işlərinin limitini və bunun əsasında isə podrat üsulu ilə tikintinin həcmnin və habelə podratçı təşkilatların zəruri gücünü müəyyən etmək mümkün olur.

Əsaslı vəsait qoyuluşunun əsas fondların təkrar istehsal formalarına görə quruluşunun planlaşdırılması vasitəsilə əsaslı vəsait qoyuluşunun ən qənaətli istifadə istiqamətini seçmək üçün imkan yaranır. Bu halda yeni tikinti, texniki cəhətdən yenidənqurma, güclərin genişləndirilməsi və s. formalarından hər hansının seçilməsi məqsədlə tikinti-quraşdırma işlərinin həcmi əvvəlcədən müəyyən etməyə şərait yaranır.

Əsaslı tikinti planının mühüm bölmələrindən biri də inşa ediləcək obyektin titullar siyahısıdır. Planın bu bölməsində tikinti planı üzrə tapşırıq ayrı-ayrı tikinti obyektləri üzrə konkretləşdirilir.

Tikinti obyektləri üzrə resursların təmərküzləşdirilməsi və inşasına yeni başlanılmış ən vacib obyektlərdə işin gedişinə nəzarəti gücləndirmək məqsədilə onlar proqrama adbaad daxil edilir. Bu onunla əlaqədardır ki, həmin obyektlərin tikilməsi və yeni istehsal güclərinin işə salınması sahələrarası proporsiyalarda ciddi əhəmiyyət kəsb edir.

Titullar siyahısında hər bir müəssisənin adı, tikiləcəyi müddət və rayon, layihə istehsal gücü, əsas fondların smeta dəyəri, əsaslı vəsait qoyuluşunun həcmi və tikinti-quraşdırma işlərinin dəyəri göstərilir.

Titul siyahısının mühüm bir göstəricisi də əsas fondların və istehsal güclərinin yaradılması üzrə tapşırıqın tikinti – tikinti müddətinin əhatə etdiyi illər üzrə həcmələrinin göstərilməsidir.

Titul siyahısında habelə iş icraçısı- keçirilmiş tenderin qalibi olan tikinti təşkilatın adı da dəqiq olaraq göstərilir.

Əgər əsaslı vəsait qoyuluşu titul siyahısında konkret il üçün nəzərdə tutulduğundan az mənimsənilərsə, həmin kəsir sonrakı ilə keçirilir və bunun yerinə yetirilməsi məqsədilə sifarişçi və tikinti təşkilatının imkanları səfərbər olunur.

Təsdiq olunmuş titul siyahısı tikintinin başlandığı və başa çatdırıldığı dövr ərzində dəyişdirilə bilməz, çünki titul siyahısı, sifarişçi, maliyyə, bank, tikinti və təchizatçı təşkilatları üçün fəaliyyət proqramıdır və ciddi bir sənəddir.

Nəhayət, əsaslı tikinti planının bir bölməsi də əsaslı vəsait qoyuluşunun iqtisadi səmərəlilik bölməsidir. Bu bölmə, seçilmiş layihənin və bununla əlaqədar olan əsaslı vəsait qoyuluşunun verəcəyi iqtisadi nəticənin qiymətləndirilməsi üzrə tapşırıqdır.

Əsaslı vəsait qoyuluşunun səmərəliliyi istehsal sahibkarlığı, ölkə iqtisadiyyatının gələcək inkişafı və əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması üçün çox mühüm bir məsələdir.

Müəssisələrin həyata keçirdiyi investisiya fəaliyyəti üzərində maliyyə nəzarətinin təşkili xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müəssisələrdə investisiyaya maliyyə nəzarətinin əsas vəzifəsi müəssisənin investisiya sahəsində qarşıya qoyduğu məqsədlərə çatmasına xidmət etməkdir. Investisiyaya nəzarətin əsas istiqamətlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- müəssisələrin strateji və operativ planlarına uyğun olaraq investisiya;
- fəaliyyətin planlaşdırılması və koordinasiyası ;
- investisiyanın realizasiyası(proekt kontrollinq);
- investisiyanın realizasiyasına nəzarət, yəni hesablaşmalara və investisiya layihəsinin büdcəsinə nəzarət.

İnvestisiyaya maliyyə nəzarətinin vəzifələrinə həmçinin yeni investisiya layihələrinin hazırlanması və reallaşdırılmasının stimullaşdırılması da daxildir.

Strateji investisiya kontrollinqinin əsas vəzifəsi müəssisənin ətraf mühitdə baş verən dəyişikliklərə uyğunlaşması yolu ilə riskin azaldılması və gələcək şanslardan istifadə olunmasını təmin etməkdən ibarətdir. Bunun üçün ümumi strateji planla uyğun olan sistemli uzunmüddətli investisiya planlaşdırılma konsepsiyası qəbul olunmalıdır.

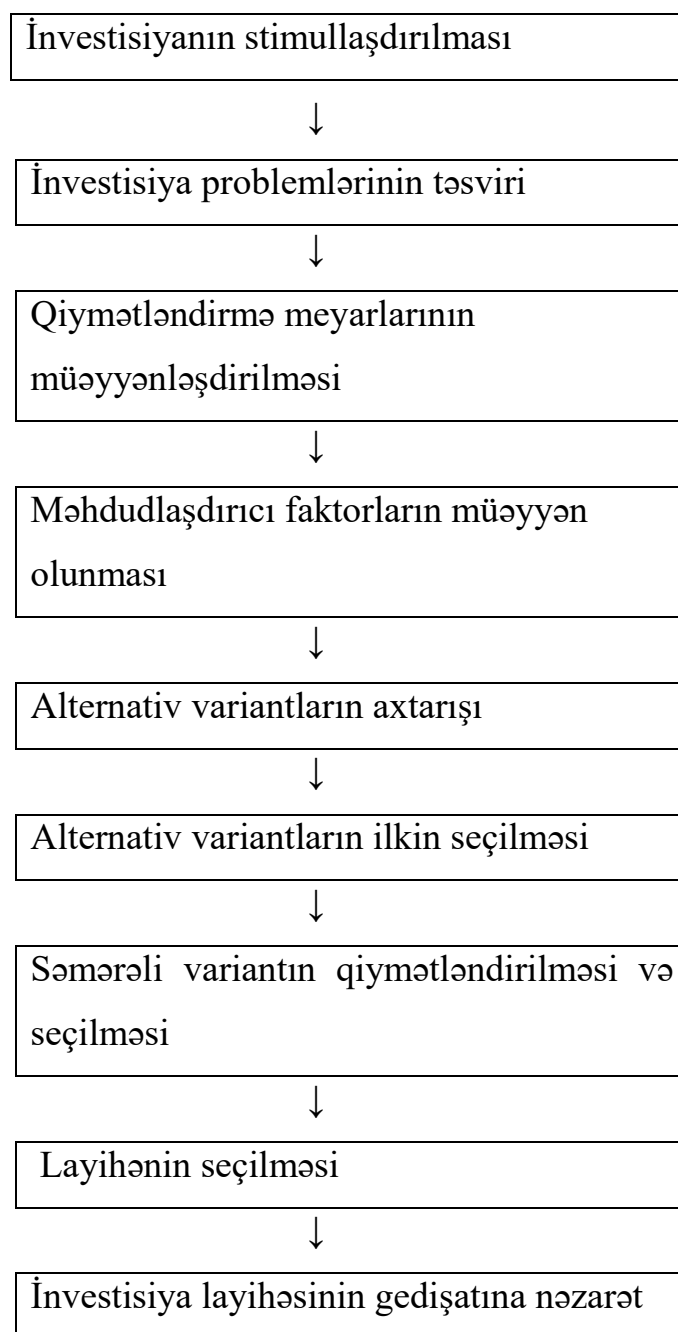
Müəssisələrin investisiya fəaliyyəti üzərində maliyyə nəzarətinin təşkilinin əsas məqsədlərindən biri də yeni müəssisənin əldə olunmasında öncə hazırlıq mərhələsinin həyata keçirilməsidir. Belə ki, potensial namizədlərin seçilməsi, onun səviyyəsi və mümkün qiyməti müəyyən olunur. Bu fəaliyyəti həyata keçirtmək üçün müvafiq metodlar həyata keçirilmədir.

İnvestisiyaların perspektiv və cari planlaşdırılması strateji və cari maliyyə planlaşdırılması ilə uyğunsuzlaşdırılmalıdır. Bu bir tərəfdən firmanın lazımı rentabellik səviyyəsini saxlamağa xidmət edən optimal investisiya həcmi müəyyən etməyə imkan verir. Digər tərəfdən də ayrı-ayrı investisiya layihələrinin kifayət qədər maliyyələşdirilməsini təmin edir.

Nəzarət sahəsində investisiyaya maliyyə nəzarəti layihələrin realizasiyası üzərində məqsədyönlü nəzarəti təmin edir. Investisiya ödənişlərinin müddəti, maddi resursların çatdırılma müddəti üzərində cari periodik nəzarət həyata keçirilir. Maliyyə planının köməyi ilə investisiya büdcəsinin faktiki və olan göstəriciləri müqayisə olunur.

İnvestisiya fəaliyyətinin vəzifələri və istiqamətləri aşağıdakı sxemdə ifadə edilə bilər:

Sxem 1.2

Ümumilikdə, investisiya layihəsinin realizasiyası zamanı və ya onun ayrı-ayrı mərhələlərində qarşıya qoyulan məqsədlərə çatıb-çatmamağı müəyyən olunmalıdır. Hesablamalar həm birdəfəlik, həm də cari ola bilər. Nəticədə bir tərəfdən məqsədlərə çatılıb-çatılmaması, digər tərəfdən də müqayisə ilə yaranan korrektəedici

tədbirlər həyata keçirilir. Beləliklə, investisiya kontrollinqinin vəzifəsinə effektivliyin cari nəzarət sistemi daxil olmalıdır.

İnvestisiya layihələrinin sistemli planlaşdırılması və onun üzərində nəzarətin olması vacibdir. İlk növbədə investisiya hesablamalarının və riskin qiymətləndirilməsi, normallaşdırılması və nəzarət metodlarının işlənilib hazırlanması vacibdir.

İnvestisiya planlaşdırılması zamanı alternativ layihələrin seçilməsi və optimal variantın seçilməsində investisiya nəzarəti uyğun investisiya hesablama metodlarına əsaslanır. Nəzarətçi bu metodların düzgün tətbiqinə nəzarət etməli və lazımı investisiya hesablamalarını həyata keçirmədir. Hal-hazırda investisiya hesablamalarının aşağıdakı növləri mövcuddur:

- statik metodlar;
- dinamik metodlar;
- funksional dəyər analizi.

Statik metod ayrı-ayrı investisiya layihələrini onların müəyyən dövr ərzində realizasiyasından gözlənilən nəticələrə əsaslanaraq qiymətləndirməyə imkan verir. Ən geniş yayılmış statik metodlara aşağıdakıları aid etmək olar: nəticənin və xərclərin müqayisə olunması, maşın/saat dəyərinin hesablanması, rentabellik səviyyəsinin müqayisə olunması, qoyulan xərcin çıxmasının statik müqayisə olunması metodu.

Statik metodlardan fərqli olaraq dinamik metodlar layihənin bütün fəaliyyət dövrü üçün hesablamaları nəzərdə tutur.

Əsas dinamik metodlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- göstərilmiş gəlirin artırılması metodu;
- daxili gəlirlilik norması;
- annuitet metodu;
- dinamik geri ödəmə müddəti.

Statik və dinamik metodların ümumi mənfi cəhəti ondan ibarətdir ki, onlar yalnız monetar baxımdan araşdırma aparırlar. Çox zaman investisiya layihəsinin monetar müqayisəsini aparmaq mümkün olmur. Bu zaman investisiya kontrollinqi funksional

dəyər analizindən istifadə edə bilər. Bu metod müqayisə olunan investisiya layihələrinin texniki xüsusiyyətlərinin subyektiv qiymətləndirilməsinə əsaslanır ki, bu da yalnız ümumi nəticəyə gətirib çıxara bilər.

Azərbaycanın uzunmüddətli dövrdə dayanıqlı və tarazlı inkişafının təmin edilməsində investisiyaların cəlb edilməsi də xüsusi rol oynayır. İncəsənətlərin tələb olunan həcm və keyfiyyətinin təmin edilməsi məqsədilə ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması qarşıda duran prioritet məsələlərdəndir. 2013-2016-cı illər üçün ölkədə dövlət investisiya siyasətinin ana xəttini aşağıdakı prioritetlər təşkil edəcəkdir:

- investisiya axınının qeyri-neft sektorunun və regionların inkişafına yönəldilməsinin stimullaşdırılması;
- ölkədə investisiya fəaliyyətinin sosial istiqamətinin gücləndirilməsi, insan kapitalına, infraqurum qoyulan investisiyaların prioritetliyi;
- regionlar arasında investisiyaların bölüşdürülməsinin optimallaşdırılması;
- ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasına nəzarətin gücləndirilməsi;
- dövlət investisiya siyasətinin tam şəffaflığının təmin edilməsi;
- dövlətin müdafiə qabiliyyətinin artırılması.

Ölkəmizdə özəl investisiyalar sahəsində siyasətin əsas istiqamətlərini isə aşağıda göstərilənlər təşkil edəcəkdir:

- * Azərbaycan müəssisələrinin investisiya cəlb ediciliyinin daha da artırılması məqsədilə tədbirlərin davam etdirilməsi;
- * daxili investisiyalarla yanaşı birbaşa xarici investisiyaların ixrac yönümlü və əlavə dəyərin xüsusi çəkisi yüksək olan sahələrə yönəldilməsi;
- * müəssisələrin texnoloji yenidənqurulması məqsədilə müasir texnoloji avadanlığın Azərbaycana gətirilməsi üçün xarici ticarət rejiminin təkmilləşdirilməsi;
- * xidmət sahələrində birbaşa xarici investisiyaların tənzimləmə rejiminin təkmilləşdirilməsi;
- * beynəlxalq standartlara uyğun mühasibat uçotunun və auditor fəaliyyətinin yaradılması prosesinin sürətləndirilməsi.

1.3 Müəssisələrin dövriyyə aktivlərinin tərkibi və idarə olunması üzərində maliyyə nəzarətinin təşkili

Müəssisələrin gələcək fəaliyyəti onların dövriyyə vəsaiti ilə nə dərəcədə təmin edilməsindən xeyli asılıdır. Dövriyyə aktivinin çatışmamazlığı təkrar istehsalın gedişinə mane olur, müəssisədə maliyyə çətinliyi baş verir. Dövriyyə vəsaitinin artıqlığı isə onun dövriyyə sürətinin azalmasına, vəsaitin dövriyyədən yayınmasına və rentabelliyin aşağı düşməsinə səbəb olur. Ona görə də istehsal prosesinin dövriyyə aktivinə olan ehtiyacının düzgün müəyyən edilib, istehsalın bu vəsaitlərlə lazımı dərəcədə təmin edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Müəssisənin dövriyyə aktivləri dedikdə, onların dövriyyə istehsal fondlarında olan pul vəsaitləri nəzərdə tutulur.

Dövriyyə aktivləri təkrar istehsal prosesində yerinə və roluna görə dörd qrupa bölünür:

- * istehsal ehtiyatlarına qoyulan vəsaitlər;
- * bitməmiş istehsala və gələcək dövrün xərclərinə qoyulan vəsaitlər;
- * hazır məhsula qoyulan vəsaitlər;
- * pul və hesablaşmalarda olan vəsaitlər.

Müəssisənin tədavül sferasına xidmət edən vəsaiti onun tədavül fondlarını təşkil edir ki, bu da hesablaşma hesabında və kassada olan pul vəsaitindən ibarət olur.

Dövriyyə aktivləri müəssisənin cari və əsaslı xərclərinin maliyyələşdirilməsinin əsas mənbəyi olub, maddi materiallar və maliyyə aktivlərinə bölünürlər. Əmələgəlmə mənbələrinə görə dövriyyə vəsaitləri müəssisənin xüsusi və ona bərabərləşdirilmiş dövriyyə vəsaitinə və borc alınan dövriyyə vəsaitinə bölünür. Xüsusi dövriyyə vəsaitinin formalaşması mənbələri investisiya üçün nəzərdə tutulmuş vəsaitlərdir. Planlaşdırma dərəcəsinə görə dövriyyə aktivləri normallaşdırılan və normallaşdırılmayan dövriyyə vəsaitlərinə bölünür. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövriyyə aktivinin normallaşdırılması tövsiyyə xarakteri daşıyır, başqa sözlə, onun normallaşdırılmasına ehtiyac duyulur.

Müəssisənin normal istehsal və kommersiya fəaliyyətini təmin etmək üçün minimum miqdarda dövriyyə aktivinin olması onun öz funksiyalarının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsində əsas şərtidir.

Bununla yanaşı dövriyyə vəsaitinin mövcudluğu, onun qorunması müəssisənin maliyyə möhkəmliyini, onun maliyyə bazarında vəziyyətini, ödəmə qabiliyyətini və likvidistliyini xarakterizə edir.

Bəzi istehsal müəssisələrində azqiymətli və tezköhnələn əşyalar dövriyyə fondlarının istifadə olunan material qiymətlərinin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir. Azqiymətli və tezköhnələn əşyalara bir ildən çox xidmət edən və xidmət müddətindən asılı olmayaraq hər vahidinin və ya dəstinin dəyəri 100 manata qədər olan əşyalar daxildirlər. Belə əşyalar öz iqtisadi mahiyyətinə görə əsas fondlara aid olsalar da, uçot işini sadələşdirmək məqsədilə onları təcrübədə dövriyyə fondlarının istehsal ehtiyatlarına aid edirlər.

Dövriyyə aktivlərinin ayrı-ayrı qrupları arasındakı nisbət onların quruluşunu təşkil edir.

Dövriyyə vəsaitinin strukturunun mühüm göstəricisi istehsal sferasına və tədavül sferasına qoyulan vəsaitlərin nisbəti ilə müəyyən olunur. İstehsal sferası və tədavül sferası arasında dövriyyə vəsaitinin ümumi məbləğinin düzgün bölüşdürülməsindən onların normal fəaliyyəti, dövretmə sürəti və onların funksiyalarının tam yerinə yetirilməsi çox asılıdır.

Qeyd etdiyimiz kimi, müəssisənin hesablaşmalarda, hesablaşma hesabı və kassasında olan pul vəsaiti onun tədavül fondunu təşkil edir.

Müəssisənin kassasında olan nağd pul, hesablaşma hesabında, valyuta və digər hesablarda saxlanılan sərbəst vəsaitlər, qiymətli kağızlar və digərləri ümumi pul vəsaitlərini təşkil edir.

Müəssisənin hesablaşmalarda olan vəsaitinə yerinə yetirilən işlərin hesabına sifarişçiyə təqdim edilmiş məbləğ, əmtəə və xidmətlər, alınan avanslar üçün debitor, borc öhdəlikləri daxildir.

Ayrı-ayrı müəssisələrin dövriyyə vəsaitinin dövretmə sürəti əsas etibarlı ilə onların fəaliyyət xarakterindən, yerinə yetirilən işlərin material tutumundan, əmək tutumundan, məhsulun istehsalına çəkilən xərclərin quruluşundan və reallaşdırılması şərtlərindən çox asılı olur.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətini xarakterizə edən ən mühüm amil dövriyyə aktivinin mövcudluğudur. Müəssisənin maliyyə durumunu müəyyən edərkən, hər şeydən əvvəl, onun xüsusi dövriyyə vəsaiti ilə təmin olunması səviyyəsi təhlil edilir.

Müəssisələrin dövriyyə aktivləri özlərinin sərəncamında olur və onlar həmin vəsaitdən düzgün və səmərəli istifadə olunması üçün tam məsuliyyət daşıyırlar. Borc dövriyyə vəsaitini müəssisələr müəyyən məqsəd üçün və müəyyən müddətə alırlar. Müəyyən edilən vaxt keçdikdən sonra borc alınan vəsait banka geri qaytarılmalıdır. Kreditin istifadəsi üçün faiz dərəcələri kommersiya bankları tərəfindən Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının qoyduğu hədlərlə müəyyən edilir.

Dövriyyə vəsaitinin ən mühüm daxili mənbəyi sabit passivlərdir. Hal-hazırda passivdə müəssisənin öhdəlikləri onu yaradan subyektlər üzrə qruplaşdırılır.

Dövriyyə vəsaitinin artırılmasının daxili mənbələrindən biri də sabit passivlərin çoxaldılmasından, yəni əmək haqqı üzrə və sığorta ödənişləri üzrə minimal borcların artırılmasından ibarətdir.

Müəssisənin pul vəsaitlərinin idarə olunması nağd pulların alınması və sərbəst pul vəsaitlərindən faizlərə görə əldə olunan gəlirlərin maksimumlaşdırılması ilə əlaqədardır, o, debitor borclarının əmələ gəlməsindən başlayır və pulun əldə olunması ilə başa çatır. Bu iki məqamın arasında fəaliyyət nağd vəsaitlərin idarə olunması sferasına aiddir. Müəssisənin reallaşdırdığı məhsulların alıcılarının ona olan öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə yönəldilmiş səyləri debitor öhdəliklərinin idarə edilməsinə daxildir, öz öhdəliklərini ödəməyə dair qərarı isə müəssisənin kreditor öhdəliklərinin və toplanmış ödənişlərin idarə olunması ilə əlaqədardır.

Müəssisə pul vəsaitlərinin qəbul edilməsi və ödənilməsinin müxtəlif metodları vasitəsilə onların idarə edilməsinin səmərəliliyini artırma bilər. Bu zaman əsas məqsəd

ondan ibarətdir ki, debitor borclar nə qədər mümkündürsə tez bir zamanda pul vəsaitinə çevrilsin, kreditor borcları isə gec ödənilsin.

Hər bir müəssisə özünün pul qalığının həddini müəyyən etməlidir. Çünki əlavə nağd pulun saxlanması qiymətli kağızlara investisiya edilmiş pul vəsaitlərinə düşən faizlərdən əldə edilə bilən gəlirlərin itirilməsi ilə nəticələnir.

Bazar münasibətləri şəraitində inflyasiyanın səviyyəsinin və valyuta kurslarının dəyişməsi iqtisadiyyat üçün mümkün olan hallardır. Bu baxımdan müəssisə yüksək inflyasiya şəraitində debitor borclarını minimuma endirməyə, kreditor borclarını isə nisbətən artırmağa çalışmalıdır.

Ümumiyyətlə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövriyyə aktivlərinin səmərəli istifadə edilməsi məsələləri, yəni ödəmə qabiliyyəti, maliyyə sabitliyi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Əgər xüsusi dövriyyə vəsaitinin yetərliliyinin təhlilində nöqsanlar aşkar edilərsə, onların əmələgəlmə səbəbləri araşdırılmalı, həmin nöqsanların aradan qaldırılması mənbələri axtarılmalı və dövriyyə vəsaitinin səmərəli istifadəsini təmin edən yollar göstərilməlidir. Bu məsələnin həll edilməsi müəssisənin maliyyə xidmətinin, yəni müəssisədə təşkil olunan maliyyə nəzarətinin əsas vəzifəsidir. Maliyyə xidməti dövriyyə vəsaitlərinin idarə edilməsi prosesində onların normalaşdırılması, formalaşdırma mənbələrinin dəqiqləşdirilməsi, onların istifadə edilməsi məsələlərinə də xüsusi diqqət yetirməlidir.

Beləliklə, müəssisələrin dövriyyə aktivlərinin idarə olunması üzərində maliyyə nəzarətinin təşkili dövriyyə vəsaitlərinin qorunmasına, onların dövriyyəsinin sürətləndirilməsinə və məqsədli təyinatına görə istifadəsinə nəzarəti həyata keçirir. Dövriyyə vəsaitinin istifadəsinin məqsədli prinsipinin pozulması onların dövriyyə kapitalının əsas kapitalla çevrilməsinə səbəb olur, müəssisənin maliyyə vəziyyətini pisləşdirir.

FƏSİL 2.BÜDCƏNİN İCRASI ÜZƏRİNDƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN MƏQSƏDİ,VƏZİFƏLƏRİ,FORMALARI

2.1 Bütçənin icrası üzərində maliyyə nəzarətinin iqtisadi-hüquqi əsasları

Hər bir ölkədə bütçə prosesləri bütçə qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Azərbaycan Respublikasında dövlət bütçəsinin hüquqi əsaslarına Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, "Bütçə sistemi haqqında" AR Qanunu, "Bütçə sistemi haqqında" qanuna uyğun olaraq qəbul edilən dövlət bütçəsi haqqında qanunlar və digər normativ-hüquqi aktlar, həmçinin Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxmış olduğu beynəlxalq müqavilələr aiddir.

Azərbaycan Respublikasının bütçə sisteminə daxil olan bütçələrin layihələrinin hazırlanması ilə bağlı məsələlər AR Konstitusiyası, "Bütçə sistemi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Vergi məəcəlləsi və digər normativ-hüquqi aktlarla tənzimlənir.

Bu normativ aktlar toplusu bütçə proseslərinin əsas prinsiplərini, dövlət və icmal bütçələrin tərtibi və icrası prosesində müvafiq icra hakimiyyəti orqanları, bütçədən kənar dövlət fondları, bütçənin tərtibi prosesində iştirak edən orqanları, digər təşkilatlar arasında qarşılıqlı münasibətlərin əsas istiqamətlərini özündə birləşdirir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən 2 iyul 2002-ci ildə "Bütçə sistemi haqqında" sayca ikinci olan qanun imzalanmışdır. Hazırda qüvvədə olan "Bütçə sistemi haqqında" qanun 1 yanvar 2003-cü ildən qüvvəyə minmişdir. Hazırda qüvvədə olan qanunvericilikdə bütçə - Azərbaycan Respublikasının müvafiq dövlət hakimiyyəti və özünüidarəetmə orqanları vasitəsilə dövlətə və bələdiyyələrə məxsus funksiya və vəzifələri icra etmək üçün lazım olan maliyyə vəsaitinin yığılması və istifadə edilməsi üçün əsas maliyyə sənədi kimi tərif verilir. Göründüyü kimi, yeni tərif bütçənin məzmununu daha geniş mənada açır.

Dövlət büdcəsinin icrası üzərində maliyyə nəzarətinin hüquqi əsaslarına “Vergi Məcəlləsi”nin maddə və müddəaları da aiddir. Bildiyimiz kimi, dövlət büdcəsinin mədaxilinin böyük hissəsi məhz vergi və rüsumların hesabına formalaşır.

Vergitutma və vergi nəzarətinin hüquqi əsaslarını müəyyən edən Vergi Məcəlləsinə illər ərzində VM-i əsas götürülmək şərtilə əlavə və dəyişikliklər edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi AR-da vergi sistemini, vergitutmanın ümumi əsaslarını, vergilərin müəyyənləşdirilməsi, yığılması və ödənilməsi qaydalarını, vergi ödəyicilərinin və dövlət vergi orqanlarının, o cümlədən vergi münasibətlərinin digər iştirakçılarının vergitutma məsələləri ilə bağlı hüquq və vəzifələrini, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyəti, vergi nəzarətinin forma və metodlarını, dövlət vergi orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən şikayət edilməsi qaydalarını müəyyən edir.

Dövlət büdcəsinin icrasına nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi və onun Hesablama Palatası həyata keçirir. Dövlət büdcəsinin icrasına cari nəzarəti müvafiq icra hakimiyyəti orqanı həyata keçirir. Büdcəyə nəzarətin iki forması mövcuddur: qanunvericilik və inzibati.

Qanunvericilik orqanı, yerli özünüidarəetmə orqanları maliyyə nəzarətinin aşağıdakı formalarını həyata keçirirlər:

- qabaqcadan nəzarət – büdcə haqqında qanun layihəsinin və büdcə-maliyyə məsələləri üzrə digər qanun layihəsinin müzakirəsinə və təsdiq edilməsinə;
- cari nəzarət – qanunvericilik orqanlarının komitələrinin, komissiyaların və işçi qrupların iclaslarında büdcələrin icrası ilə bağlı ayrı-ayrı məsələlərin baxılmasına, yerli özünüidarəetmə orqanları tərəfindən deputat sorğuları ilə əlaqədar parlament dinləmələrinin gedişinə;
- sonrakı nəzarət – büdcələrin icrası haqqında hesabatların baxılması və təsdiq edilməsinin gedişinə.

İnzibati nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi yanında Baş Dövlət Xəzinədarlığı, Naxçıvan Muxtar

Respublikasının Maliyyə-İqtisadiyyat Nazirliyi və bələdiyyələrin maliyyə orqanları, bütçə təşkilatlarının baş mühasibləri həyata keçirirlər.

İnzibati nəzarət aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- bütçə vəsaitlərinin baş sərəncamçısının və bütçə vəsaiti alanların yoxlama keçirmək hüququ;
- bütçə qanunvericiliyinin pozulmasına görə müvafiq sənədlərin tərtibinin həyata keçirilməsi üçün göstərişlər vermək hüququ;
- bütçə qanunvericiliyinə riayət olunmasına görə nəzarət üçün lazım olan informasiyanın alınması hüququ;
- bütçə qanunvericiliyin pozulmasına görə aşkar olunmuş çatışmamazlıqların aradan qaldırılmasını tələb etmək hüququ.

Bütçə vəsaitinin səfərbər edilməsi və istifadə olunması üzərində nəzarət başlıca olaraq maliyyə orqanları tərəfindən həyata keçirilir ki, maliyyə nəzarətinin bu növü də bütçə nəzarəti adlanır. Bütçə nəzarəti iqtisadiyyatın inkişafına və dövlət büdcəsinə daxil olan vəsaitin maksimal artırılmasına və optimal maliyyə-bütçə siyasətinin işlənilib hazırlanmasına şərait yaradır.

Maliyyə Nazirliyinin struktur bölməsi olan Dövlət Maliyyə Nəzarəti Baş İdarəsi maliyyə nəzarətinin təftiş aparmaq yolu ilə rəsmiləşdirir. Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Maliyyə Nəzarəti Baş İdarəsi dövlət büdcəsi vəsaitinin düzgün, səmərəli və təyinatına uyğun xərclənməsini müəyyən etmək üçün respublika üzrə bütçədən maliyyələşən nazirlik, komitə və s. idarə və təşkilatlarda təftiş işinin təşkilinə cavabdehdir.

Təftişin aparılmasında əsas məqsəd yerli Maliyyə orqanlarında gəlir və xərclərin tərtibi, təsdiqi və icrasını, bütçə vəsaitlərindən məqsədyönlü və səmərəli istifadə vəziyyətini, habelə maliyyələşmənin aparılmasının düzgünlüyünü müəyyən etmək, xəzinədarlığın tətbiqi prosesində müəyyənləşdirilmiş prinsiplərin icrası vəziyyətinə, bu sahədəki işlərin səmərə və keyfiyyətinə nəzarət etmək, bu işlərin təkmilləşdirilməsində bütçə təşkilatlarının işçilərinə əməli köməklik göstərmək, bütçə idarələrinin smetalarında nəzərdə tutulmuş təyinatların əsaslı

olmasını,büdcədən ayrılan və büdcədən kənar vəsaitlərin öz təyinatı üzrə xərclənməsini,pul vəsaitləri və material qiymətlilərin qorunub saxlanmasını,mühasibat uçotunun düzgün aparılması və hesabat məlumatlarının doğruluğunu müəyyənləşdirməkdir.

Büdcə təşkilatlarında təftişlər aparılarkən aşağıda qeyd olunanlar yoxlanılmalıdır:

1.Smeta təyinatlarının düzgünlüyü,mühasibat uçotunun düzgün aparılması,hesabatların tərtibi və uçot məlumatları ilə hesabat məlumatlarının uyğunluğu,şəbəkə,ştat və kontingent planlarının yerinə yetirilməsi və xərclərin həmin göstəricilərə uyğunluğu,pul vəsaitləri və mal-material qiymətlilərin qorunub saxlanması və onlardan qənaətlə istifadə olunması,əsaslı təmirə çəkilən xərclərin səmərəliliyi,avadanlıq və inventar alınması,pul vəsaitləri və mal-material qiymətlilərin inventarizasiyalarının aparılması barədə qüvvədə olan qaydalara riayət olunması,əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsinin vəziyyəti,əvvəlki təftişlə aşkar olunmuş faktların aradan qaldırılması vəziyyəti və s.

2. Büdcə təşkilatlarında büdcə vəsaitinin xərclənməsinin düzgünlüyü yoxlanılarkən təsərrüfat xərclərinə ayrılan vəsaitlər hesabına dövlət və qeyri-dövlət müəssisələrindən nəğd qaydada və köçürmə ilə mal alışı,habelə dərman və sarğı materiallarının,ərzaq məhsulları alınarkən onların qiymətlərinin təsdiq edilmiş qiymətlər səviyyəsinə uyğunluğunun,alışa dair təsdiqedicilər sənədlərin olması və mühasibatlıqda mədaxil edilməsi vəziyyəti araşdırılmalı,xəzinədarlığın bu sahədəki nəzarət funksiyalarının yerinə yetirib-yetirməməsi yoxlanılmalıdır.

Abadlıq və əsaslı təmir işlərinin hansı təşkilatlar tərəfindən həyata keçirildiyi,ehtiyac olmadığı halda özəl müəssisələrə vəsait köçürülməsi,həmin vəsaitin digər məqsədlərə istifadə olunmasına və ya vəsaitin dondurulmasına yol verilməsi,nəğd qaydada tikinti materialları alınması,alınmış materialların,yerinə yetirilmiş işlərin dəyərinin şişirdilməsi halları müəyyən edilməlidir.

3.Büdcə təşkilatlarında cari büdcə ili üçün nəzərdə tutulmuş vəsaitlərin təyinatı üzrə xərclənməsini yoxlamaqla bərabər,həmin vəsaitlər hesabına keçmiş illərdən qalmış kreditör borcların ödənilməsi hallarına yol verilməsi müəyyən edilməli,dövlət

öhdəçiliyi olmayan və müəyyən edilmiş limitlərdən artıq kreditor borcların yaradılması halları araşdırılmalı və bu barədə aktda qeydlər edilməlidir.

Yerli maliyyə orqanlarının rayon xəzinədarlıq orqanları tərəfindən keçmiş dövrlərdə yaranan kreditor borclarının büdcə ilinin vəsaiti hesabına ödənilməsinə yol verilməsi hallarının müəyyən edilməsinə xüsusi fikir verilməli və belə halların səbəbləri araşdırılmalıdır.

4. Təftiş olunan büdcə idarələrində Respublika Prezidentinin fərmanları ilə əmək haqlarının, digər yardımların artırılmasının tətbiq edilməsinin düzgünlüyünü yoxlamaq;

Təhsil sistemində məktəbdə sinif komplektlərinin, fənn kabinetlərinin, emalatxanaların, məktəbdənkənar müəssisələrdə dərnəklərin həqiqi varlığını yoxlayıb aktla rəsmiləşdirmək;

Pullu və əvəzsiz qaydada alınmış bərk və yumşaq inventarların mədaxil edilməsinin və silinməsinin qanunauyğunluğunu və düzgünlüyünü yoxlamaq;

Nöqsan aşkar edilərsə, nəticəsini müvafiq qaydada rəsmiləşdirmək və s.

Təftiş dövründə qarşılıqlı yoxlamalara geniş yer vermək, ərzaq məhsullarının, qiymətli materialların qalıqlarının çıxarılması və mühasibat uçotu qalıqları ilə üzləşdirilməsinə xüsusi fikir vermək lazımdır.

Yoxlama gedişində yoxlayıcı proqramda göstərilən suallarla kifayətlənməməli, büdcə vəsaitlərindən səmərəli istifadə, maliyyələşmənin düzgün icra olunması və xəzinədarlıq sisteminin həyata keçirilməsində müəyyənləşdirilmiş bütün prinsiplərin gözlənilməsinə xüsusi fikir verilməli, habelə lazım gəldikdə ortaya çıxan digər məsələləri də araşdırmalıdır.

Təftiş üçün müəyyən edilmiş vaxtdan səmərəli istifadə etmək məqsədi ilə əsas istiqaməti yoxlanılan təşkilatın daha vacib sahələrinə yönəltmək lazımdır.

Aparılan yoxlamanın nəticələri üzrə akt tərtib olunmalıdır. Aktda yerli maliyyə və xəzinədarlıq orqanında yoxlanılan məsələlərə dair müəyyən olunmuş nöqsan və çatışmamazlıqlar öz əksini tapmalı, onların aradan qaldırılması məqsədilə təkliflər verilməlidir.

Təftişin nəticələri təftiş olunan büdcə təşkilatlarında müzakirə edilməli, yerli büdcənin tərtibi və icrası üzrə aparılmış təftişlərin ümumi nəticələrinin Rayon İcra Hakimiyyəti başçısının Şura iclasında müzakirə olunması üçün qərar layihəsi təqdim edilməlidir.

Təftiş və yoxlamalarda cinayət xarakterli faktlar aşkar edildikdə, bu barədə nazirliyin rəhbərliyinə məlumat verilməli, dövlətə dəymiş zərərin bərpa olunması məqsədilə materiallar hüquq-mühafizə orqanlarına göndərilməlidir.

Yerli maliyyə orqanında isə təftiş aparılan zaman aşağıdakı əsas məsələlər yoxlanılır:

1. Gəlir və xərclərin tərtibi üzrə büdcə proqnozlarının düzgünlüyü, proqnoz rəqəmlərinə qarşı gəlirlər və xərclərin necə planlaşdırıldığı, onlar planlaşdırılarkən müəyyən haqq-hesablarla əsaslandırılması, ötən ildə gəlirlər planının faktiki yerinə yetirilməsi və ilin əvvəlinə qalığın nəzərə alınması;
2. “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq büdcələrin tərtibi, baxılması və təsdiqi qaydalarına əməl olunması, ayrı-ayrı büdcələr arasında gəlirlərin və xərclərin düzgün bölünməsi, vergi və gəlirlərdən, həmçinin yerli gəlirlərə aid edilməli olan digər mədaxillərdən ayırma, həmçinin gəlir və xərc məbləğlərinin təyin edilməsi və hesablanması, yerli gəlirlərə aid olunmuş tədiyyələrin mədaxilinin mövsümi olmasının nəzərə alınmasına və yerli gəlirlərə daxil olan vəsaitin nəzərdə tutulmuş normalara uyğun büdcələr arasında bölüşdürülməsinin təmin olunmasına riayət olunması;
3. Yerli xərclərin icrası zamanı gəlir və xərclər üzrə təyinatla qarşı fərq olarsa, bu hal aydınlaşdırılmalı, icra ərəfəsində, həmçinin, ayrı-ayrı gəlirlər və xərclər üzrə dəyişikliklərin uçotunun aparılmasının düzgünlüyünə xüsusi fikir verilməklə bütün dəyişikliklər barəsində rayon icra hakimiyyətinin qərarlarının varlığı, əlavə gəlirlərin istifadə olunması haqqında müəyyən edilmiş qaydalara əməl olunması, əmək haqqı və ona bərabər tutulmuş zəruri xərclərin ödənişi

üzrə borcların olub-olmaması, maliyyələşmə mənbəyi olmadan xərclərin aparılması halları araşdırılmalıdır.

4. Ərazi nümayəndəliklərində büdcə qanununa riayət olunması, onlara mənsub olan gəlirlərin vaxtında yığılması, büdcə təyinatından əlavə xərclərin edilməsi kimi faktların olub-olmamasına xüsusi diqqət yetirilməli, həmçinin Maliyyə İdarəsi tərəfindən kənd nümayəndəliklərinə nə kimi əməli köməklik göstərilməsi yoxlanılmalıdır;
5. Büdcə vəsaitinin öz təyinatına uyğun tam və səmərəli xərclənməsinin düzgünlüyü yoxlanılarkən maliyyə orqanları tərəfindən büdcə idarə və təşkilatlarının müəyyən edilmiş qaydada maliyyələşdirilməsi düzgün araşdırılmalıdır. Bu zaman büdcələrin mütənasib bölgüsü və maliyyələşmənin bu bölgüyə müvafiq olaraq aparılması vəziyyətinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Büdcənin rüblük və illik icrası yekunları haqqında rayon icra hakimiyyətinə qərar layihələrinin verilib-verilməməsi, icra hakimiyyətində müzakirə edilərək müvafiq qərar qəbul edilib-edilməməsi və eləcə də Maliyyə Nazirliyi və digər orqanlardan daxil olmuş məktublardan, idarəyə daxil olmuş ərizə və şikayətlərin, həmçinin Maliyyə Nazirliyinin əmr və göstərişlərinin icra vəziyyəti yoxlanılmalıdır.

2.2 Dövlət büdcəsi gəlirlərinin icrası üzərində maliyyə-vergi nəzarətinin formaları və əsas istiqamətləri

Bildiyimiz kimi, maliyyə-vergi nəzarəti bir sıra əlamətlərlərinə görə təsnifləşdirilir:

- Mülkiyyət formasına görə: dövlət maliyyə nəzarəti və qeyri-dövlət maliyyə nəzarəti;

Dövlət maliyyə nəzarəti konstitusiyaya və müvafiq qanunvericilik aktları əsasında aparılmaqla, dövlətin maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi, ölkədə maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi, dövlət büdcəsinin və büdcədən kənar fondların vəsaitlərinin yaradılması və istifadəsi üzərində nəzarətdən ibarətdir.

Qeyri-dövlət maliyyə nəzarəti təsərrüfatdaxili və auditor nəzarətindən ibarətdir.

Dövlət və qeyri-dövlət maliyyə nəzarəti həyata keçirilmə xüsusiyyətlərinə görə müəyyən ümumi cəhətlərə malik olsalar da, son məqsədlərinə görə bir-birindən fərqlənirlər. Qeyd edək ki, dövlət maliyyə nəzarətinin son məqsədi dövlət büdcəsinə gəlirlərin maksimum səviyyədə tam daxil olmasını təmin etmək, dövlət xərclərini minimal səviyyəyə endirib, resurslardan səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir.

Qeyri-dövlət maliyyə nəzarətinin son məqsədi isə mənfəətin artırılması üçün müəssisələrin pul vəsaiti fondlarının səmərəli istifadə olunması, artıq xərclərin qarşısının alınması və mərkəzləşdirilmiş fondların təşkilinə lazımı miqdarda vəsait ayrılmasından ibarətdir.

- Həyata keçirilmə vaxtına görə: ilkin nəzarət, cari nəzarət, sonradan nəzarət;

İlkin nəzarət dedikdə, maliyyə əməliyyatları yerinə yetirilənə qədər həyata keçirilən nəzarət nəzərdə tutulur. Bu proses maliyyə planlarının, smetaların, bütün səviyyələrdə büdcələrin və büdcədən kənar fondların maliyyə planlarının tərtibindən əvvəl baş verir. Cari maliyyə nəzarəti isə əməliyyat yerinə yetirilərkən, vəsait bölüşdürülərkən, bu və ya digər tədbirin həyata keçirilməsi üçün büdcədən vəsait ayrılarkən və digər hallarda tətbiq edilir. Sonradan nəzarət maliyyə əməliyyatları qurtardıqdan sonra aparılmaqla hesabat və mühasibat sənədlərinin düzgün qaydada tərtibini müəyyən edir.

- Maliyyə fəaliyyəti sahələrinə görə: bütçə, vergi, sığorta, kredit, valyuta, investisiya və pulun tədavülü nəzarəti;

Bütçə nəzarəti - hüquqi normalarda müəyyən edilmiş qaydada ictimai orqanlar tərəfindən həyata keçirilən nəzarət tədbirləri sistemidir. Bütçə vəsaitinin səfərbər edilməsi və istifadəsi üzərində nəzarət əsasən maliyyə orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Bu səbəbdən də maliyyə nəzarətinin bu növü bütçə nəzarəti adlanır. Bütçə nəzarəti iqtisadiyyatın davamlı inkişafına və dövlət büdcəsinə daxil olan pul vəsaitinin artırılmasına və dövlətin maliyyə-bütçə siyasətinin işlənilib hazırlanmasına şərait yaradır.

Vergi nəzarəti vergilərin bütün səviyyəli bütçələrə tam və vaxtında yığılması, vergitutma obyektlərinin uçotu, o cümlədən vergi qanunvericiliyinə riayət olunmasına nəzarətdən ibarətdir.

- Aparılma metoduna görə: yoxlama, təhlil, müşahidə, müayinə aparma, nəzarət etmə, təftiş;

Yoxlama – hesabat sənədləri əsasında maliyyə fəaliyyətinin ayrı-ayrı mərhələləri üzrə aparılır və aşkar edilmiş nöqsanların aradan qaldırılması üçün tədbirlər həyata keçirilir.

Təhlil – dövrü və illik hesablara əsasən aparılaraq, planın yerinə yetirilməsi səviyyəsinin, maliyyə vəsaitlərinin səmərəli istifadəsinin təhlilini özündə əks etdirir. Tədqiqat aparma – yoxlamadan fərqli olaraq tədqiqat aparılan müəssisə və təşkilatın maliyyə durumunu və mümkün ola biləcək imkanlarını müəyyən etmək üçün onun maliyyə-iqtisadi göstəricilərini daha geniş miqyasda əhatə edir.

Təftiş – müəssisə və təşkilatların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin hesabat ili ərzində təhlilini əks etdirir. Obyektindən asılı olaraq təftiş qismən, tam, kompleks və tematik kimi fərqləndirilir.

- Tətbiqi formasına görə isə: məcburi nəzarət və könüllü olaraq aparılan nəzarət mövcuddur.

Dövlət büdcəsinin gəlirləri, yeni vergilərdən daxilolmalar, əsaslı gəlirlər və rəsmi qaydada alınan vəsaitlər dövlətin iqtisadi fəaliyyəti, ya da bütçə sisteminin

səviyyələri üzrə alınmış gəlirlərin yenidən bölgüsü nəticəsində yaranır. Nəzərə almaq lazımdır ki, büdcə gəlirlərinin strukturu dəyişkəndir və konkret iqtisadi şəraitlə əlaqədardır. Məsələn, sosial-iqtisadi səviyyəsi yüksək olan ölkələrdə büdcə gəlirlərinin əsas hissəsini fiziki şəxslərdən alınan vergilər, zəif inkişaf göstəricilərinə malik ölkələrdə isə dolaylı vergilər və hüquqi şəxslərdən alınan vergilər təşkil edir.

AR-nın dövlət büdcəsinin gəlirlərinin tərkibi və quruluşu (mln. manat) (2010-2016)

Cədvəl 2.1

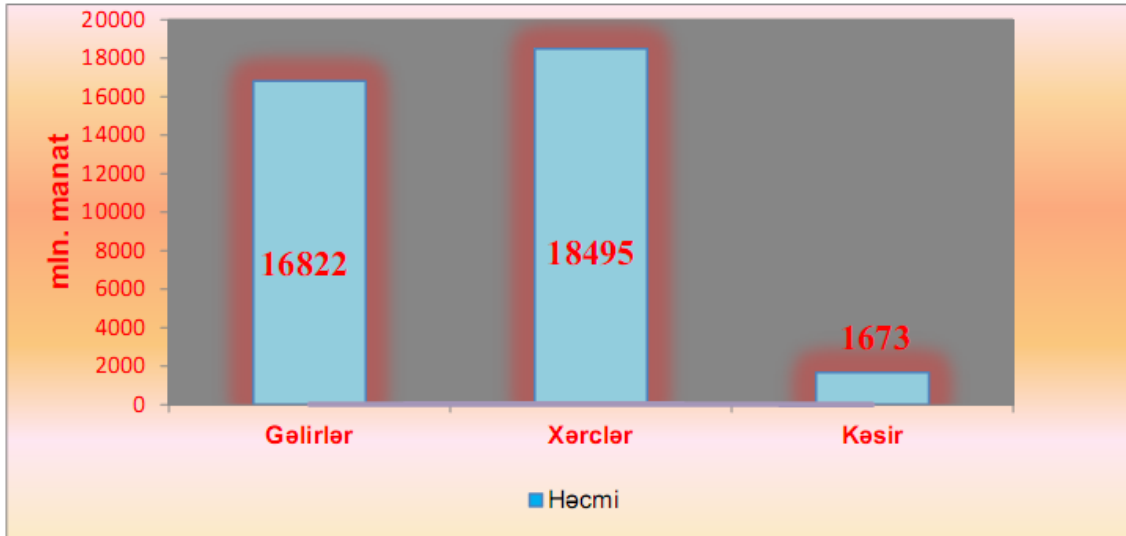
	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016(proq)	
	Məb	%	Məb	%	Məb	%	Məb	%	Məb	%	Məb	%	Məb	%
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	590.3	5.2	715.7	4.6	813.0	4.7	859.7	4.4	980.3	5.3	982.0	5.8	1080.0	6.4
Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi	1430.0	12.5	2134.0	13.6	2252.0	13.0	2374.7	12.9	2302.5	12.5	2111.0	13.4	1914.6	11.4
Əlavə dəyər vergisi	2082.5	18.3	2222.7	14.6	2367.0	13.7	2710.0	13.9	3120.0	17.0	2352.0	13.8	3643.0	21.7
Aksiz vergisi	515.0	4.5	480.2	3.0	531.5	3.0	593.3	3.0	797.3	4.3	564.0	3.3	637.0	3.8
Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi	101.8	0.9	103.9	0.7	105.1	0.6	125.2	0.6	141.3	0.8	148.0	0.9	174.2	1.1
Hüquqi şəxslərin torpaq vergisi	35.3	0.3	35.3	0.2	30.6	0.2	33.1	0.2	35.4	0.2	48.0	0.3	50.0	0.3
Mədən vergisi	130.0	1.1	130.0	0.8	125.8	0.7	121.5	0.6	116.2	0.7	116.0	0.7	110.2	0.7
Yol vergisi	24.8	0.2	40.3	0.3	46.2	0.3	42.0	0.2	39.2	0.2	67.6	0.4	87.0	0.6
Sadələşdirilmiş vergi	65.5	0.6	100.4	0.6	110	0.7	117	0.8	153.3	0.5	145	0.4	300.0	0.4
Dövlət rüsumları	89.8	0.8	106.8	0.7	103.4	0.6	123.6	0.6	111.1	0.6	115.0	0.7	105.0	0.7
Gömrük rüsumları	218.3	1.9	231.6	1.5	230.6	1.3	298.3	1.5	365.9	2.0	348.4	2.0	388.0	2.4
Dövlət Neft fondundan daxilolmalar	5915.0	51.9	9000.0	57.3	9905.0	57	11350.0	58	9337.0	51	10388.0	61	7615.0	45.3
Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin cəmi	11403.0	100	15700.7	100	17281.5	100	19496.3	100	18400.6	100	17153.2	100	16822.0	100

Yuxarıdakı cədvəldə (2010-2016) Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin gəlirlərinin tərkibi və illər üzrə müvafiq məbləği əks olunmuşdur. 2015-ci ilin dövlət büdcəsinin icrasına nəzər salsaq, görərik ki, dövlət büdcəsinin mədaxili 17153.2 mln. manat, xərcləri 17786.8 mln. manat olub.

2015-ci üzrə dövlət büdcəsinin mədaxili 19438.0 mln. manat proqnoza qarşı 17153.2 mln. manat və yaxud 88,2 faiz icra olunub. Vergilər Nazirliyi tərəfindən mədaxil proqnozu 100.1 faiz icra edilməklə dövlət büdcəsinə 7118.2 mln. manat vəsait təmin edilib ki, bu da ötən 2014-cü illə müqayisədə 4.5 mln. manat və yaxud 0.1 faiz çoxdur. Dövlət Gömrük Komitəsi proqnoza 100.1 faiz əməl edərək dövlət büdcəsinə 1591.9 mln. manat vəsait təmin edilmişdir ki, bu da 2014-cü illə müqayisədə 5.4 faiz və yaxud 81.1 mln. manat çoxdur. Dövlət Neft Fondundan isə dövlət büdcəsinə 8130.0 mln. manat vəsait transfert edilib.

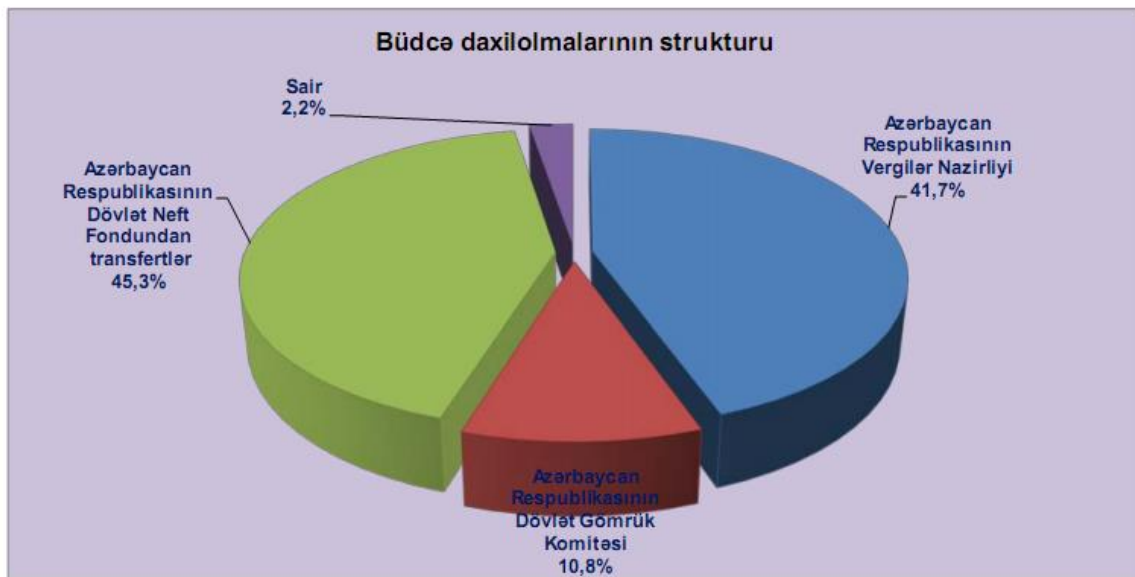
Bildiyimiz kimi, ölkəmizdə və dünyada neftin qiymətinin kəskin aşağı enməsi, manatın dollar qarşısında devalvasiyası ilə nəticələndi. Bu səbəbdən də, "Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il dövlət büdcəsi haqqında" qanun layihələrinə dəyişiklik edilib. 2016-cı il üzrə yenilənmiş dövlət büdcəsinin gəlirləri 16 mlrd. 822 mln. manat, xərcləri isə 18 mlrd. 495 mln. manat nəzərdə tutulub. Qeyd edək ki, dövlət büdcəsinin dəqiqləşdirilmiş gəlirləri 2016-cı il üçün təsdiq olunmuş proqnozla müqayisədə 2256, mln. manat və ya 15,5% çoxdur. 2016-cı il üçün dövlət büdcəsinin dəqiqləşdirilmiş xərcləri isə 2016-cı il üçün təsdiq olunmuş proqnozdan 13,7% çoxdur. Xatırladaq ki, 2016-cı il dövlət büdcəsinin təsdiqlənmiş əvvəlki versiyasında büdcənin gəlirləri 14,566 mlrd. manat, xərcləri isə 16,264 mlrd. manat səviyyəsində olacağı nəzərdə tutulmuşdu.

2016-cı il üzrə dövlət büdcəsinin göstəriciləri

2016-cı il üzrə qeyri-neft gəlirlərinin dövlət büdcəsində xüsusi çəkisi 45,2 faiz olmaqla 7597,0 manat proqnozlaşdırılmışdır ki, bu da 2015-ci ilin proqnozundan 10,5 faiz-bəndi, 2014-cü ilin faktiki göstəricilərindən isə 11,2 faiz-bəndi çoxdur.

Şəkil 2.2

Vergilər Nazirliyi üzrə 7010,0 mln. manat vəsaitin yığılması nəzərdə tutulur. Həmin məbləğin 5400,0 mln. manatı və yaxud 77,0 faizi qeyri-neft sektorunun

payına düşəcəkdir ki, bu da 2015-ci ilin proqnozu ilə müqayisədə 4,1 faiz-bənd çoxdur. Neft sektorundan 1610,0 mln. manat vəsaitin daxil olacağı nəzərdə tutulur ki, bu da 2015-ci ilin proqnozu ilə müqayisədə 180,0 mln. manat və yaxud 10,1 faiz azdır.

2016-cı il ərzində Dövlət Neft Fondundan dövlət büdcəsinə transfertin məbləğinin 7615,0 mln. manat olacağı proqnozlaşdırılır.

Dövlət Gömrük Komitəsinin xətti ilə toplanacaq vergi və rüsumlar üzrə daxilolmanın 1810,0 mln. manat olacağı nəzərdə tutulur.

Cari ildə Dövlət rüsumu haqqında qanuna və Vergi Məcəlləsinə dəyişikliklərin edilməsi ilə bağlı qanun layihələrinin qəbul edilməsi respublikada sadələşdirilmiş verginin təkmilləşdirilməsinə, iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinə, ictimai iaşə, tikinti və ticarət sektorlarında fəaliyyət göstərən vergi ödəyicilərinə vergi ödənilməsi qaydaları üzrə seçim hüququnun sərbəstləşdirilməsinə, dövlət rüsumunun alışıni həyata keçirən təşkilatların maddi-texniki təminatının yaxşılaşdırılmasına əlavə stimulyaradacaqdır.

Azərbaycan Respublikasında vergi nəzarətinin forma və üsulları Azərbaycan Respublikasının "Vergi Məcəlləsi" ilə müəyyən edilir.

Dövlət büdcəsi gəlirlərinin icrası üzərində maliyyə-vergi nəzarəti Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin səlahiyyətləri çərçivəsindədir. Bundan başqa, nəzarət funksiyasını informasiyanın düzgünlüyünü yoxlayan və bunları mühasibat və vergi hesabatlarında əks etdirən auditorlar yerinə yetirir.

Vergilərin bütün səviyyəli büdcələrə tam və vaxtında yığılması, vergitutma obyektlərinin uçotu, habelə vergi qanunvericiliyinə riayət olunması üzərində nəzarət Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinə həvalə edilmişdir.

AR Vergilər Nazirliyinin əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Azərbaycan Respublikasının dövlət vergilərinin və digər büdcə daxilolmalarının düzgün şəkildə hesablanmasına, onların vaxtında və tam

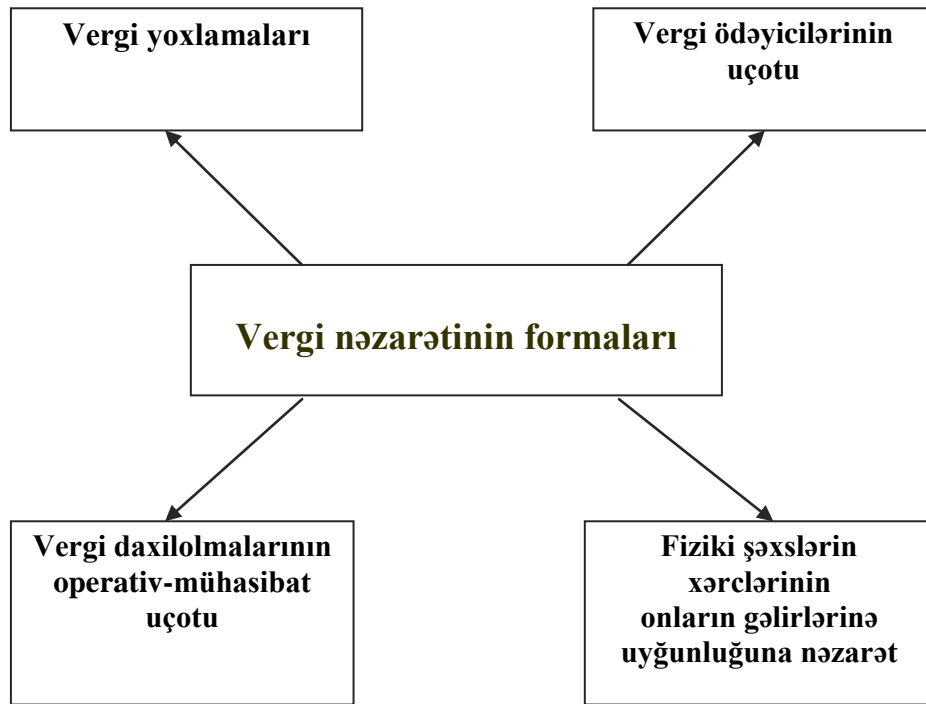
- olaraq dövlət büdcəsinə köçürülməsinə, vergi qanunvericiliyinə riayət olunmasına nəzarət etmək;
- vergi ödəyicilərinin hüquqlarının və qanuni mənafələrinin qorunmasını təmin etmək;
 - vergi qanunvericiliyi ilə bağlı vergi ödəyicilərinə informasiyaların verilməsini, vergilərin hesablanması və ödənilməsi barədə onlara əvəzsiz olaraq izahatların verilməsini təmin etmək;
 - vergi sahəsində qanun pozuntularını doğuran səbəbləri araşdırmaq və bu kimi halların aradan qaldırılması məqsədilə öz səlahiyyətləri çərçivəsində müfəviq tədbirlər həyata keçirmək;
 - AR-nın qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş digər vəzifələri yerinə yetirmək.

Vergi ödəyicilərində vergi yoxlaması onların fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin əsas üsuludur. Vergi yoxlaması vergi ödəyicilərinin ilkin mühasibat və digər sənədlər əsasında verginin düzgün və vaxtında hesablanması və büdcəyə ödənilməsini təmin etmək üçün həyata keçirilir. Vergi yoxlamasının əsas məqsədi vergi ödəyicisinin vergi hesabatlarının məlumatları ilə vergi orqanlarının aldığı məlumatların tutuşdurulmasıdır.

Vergi nəzarəti tədbirlərini həyata keçirmək üçün müəyyən forma və üsullardan istifadə olunur. Bu formalar aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

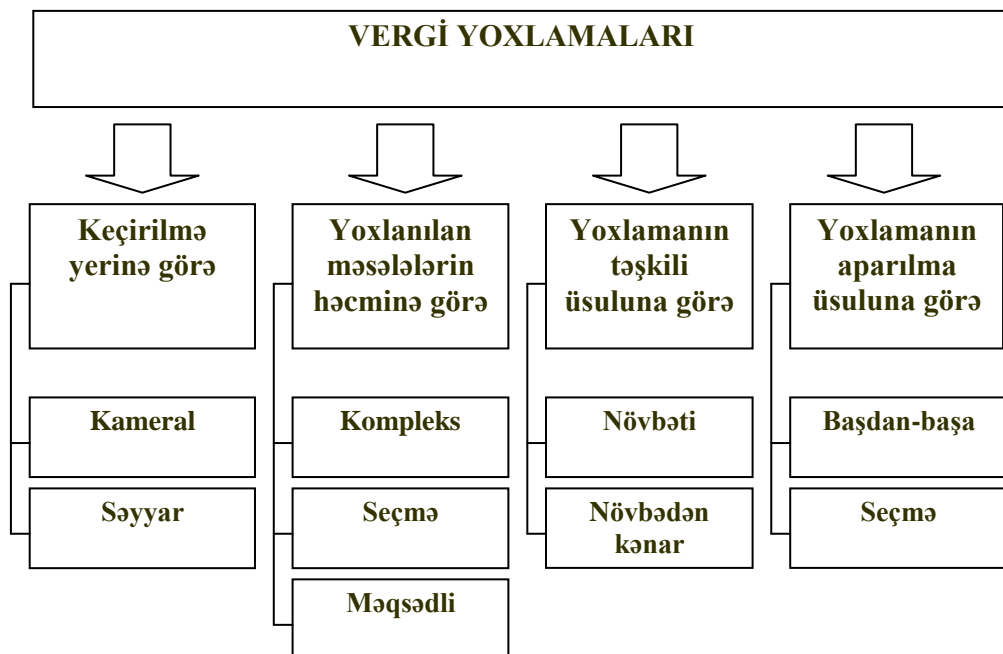
- 1) Vergi yoxlamaları
- 2) Maliyyə borcu olan şəxslərin izahatlarının alınması
- 3) Uçotun və hesabat məlumatlarının yoxlanılması
- 4) Gəlirlərin əldə edilməsi üçün istifadə edilən əraziyə və otaqlara baxılması. Bu qeyd etdiyimiz mərhələlər ümumilikdə dövlət maliyyə nəzarətinin formalarıdır ki, hər bir dövlət bu prosedurlara ciddi şəkildə nəzarət edir.

Sxem 2.1

Vergi yoxlamaları aparılma yerinə,təşkili və aparılma üsuluna,yoxlanılan məsələlərin həcminə görə aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

Sxem 2.2

Dövlət büdcəsi gəlirlərinin icrası üzərində maliyyə-vergi nəzarətinin, yəni vergi qanunvericiliyi ilə vergi yoxlamasının keçirilmə yerinə görə iki növü müəyyən edilmişdir:

- kameral yoxlama;
- səyyar yoxlama.

Kameral yoxlamalar vergi idarələrində hesabat sənədləri vergi ödəyicilərindən qəbul edilən zaman aparılır, başqa sözlə, belə yoxlama vergi orqanında aparılır. Bu zaman hesabat formalarının doldurulmasının, vergilərin hesablanması düzgünlüyü və hər hansı bir güzəştdən istifadə etmənin qanunauyğunluğu yoxlanılır. Kameral yoxlama aparmaq üçün vergi ödəyicisindən təqdim olunmuş bəyannamə ilə bağlı sənədlərdə olan məlumatlar arasında ziddiyyət və ya səhv aşkar edildikdə vergi orqanı vergi ödəyicisindən əlavə məlumat, sənəd və izahat tələb edə bilər.

Kameral yoxlama zamanı vergi bəyannaməsində vergilərin düzgün hesablanması aşkar edildikdə, vergi ödəyicisinə 5 gün müddətində müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi formada vergilərin hesablanmasına dair bildiriş göndərilir.

Vergi ödəyicisindən xronometrac metodu ilə yeni müşahidə keçirilməsi, müraciət daxil olan dövrədək xronometrac metodu ilə sonuncu müşahidənin nəticələri vergilərin hesablanması üçün əsas götürülə bilər.

Səyyar vergi yoxlaması, adından görüldüyü kimi, vergi orqanlarının vəzifəli şəxsləri tərəfindən bilavasitə vergi ödəyicisinin yerləşdiyi yerdə həyata keçirilir. Kameral yoxlamadan fərqli olaraq, səyyar vergi yoxlaması vergi orqanının qərarına əsasən həyata keçirilir.

Səyyar vergi yoxlaması növbəli və növbədənkənar ola bilər. Növbəli səyyar vergi yoxlaması ildə bir dəfədən çox olmayaraq həyata keçirilir və bir aydan artıq davam edə bilməz. Müstəsna hallarda onun müddəti 3 aya qədər uzadıla bilər. Növbəli səyyar vergi yoxlaması keçirildikdə vergi orqanı tərəfindən vergi ödəyicisinə yoxlama başlanana qədər 15 gündən gec olmayaraq yazılı bildiriş göndərilir.

Səyyar vergi yoxlamasını keçirən vergi orqanının vəzifəli şəxsləri vergi ödəyicisinin sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirtmək üçün istifadə etdiyi ərazisinə və ya binasına bilavasitə daxil ola bilərlər. Bu zaman onlar öz xidməti vəsiqələrini, vergi orqanının həmin vergi ödəyicisində səyyar vergi yoxlamasının keçirilməsi haqqında qərarını və ya məhkəmənin qərarını təqdim etməlidirlər.

Səyyar vergi yoxlamasının keçirilməsi zamanı vergi orqanının vəzifəli şəxsləri tərəfindən yoxlama üçün zəruri olan sənədlər müəyyən olunmuş formada tələb edilir. Həmin sənədlər 5 gün müddətində vergi orqanına təqdim edilmədikdə və ya həmin sənədlərin onda olmaması vergi ödəyicisi tərəfindən bildirildikdə, vergi orqanının vəzifəli şəxsləri tərəfindən müvafiq akt tərtib edilir.

Vergi ödəyicisi tərəfindən sənədlərin təqdim edilməsindən imtina edildikdə, vergi orqanının vəzifəli şəxsi müəyyən edilmiş formada sənədlərin götürülməsini edə bilər.

Səyyar vergi yoxlamasının keçirilməsi zamanı ortaya çıxan məsələlərin izah olunması üçün xüsusi biliklər tələb olunduğu halda ekspert, vergi orqanının fəaliyyət dairəsinə aid olmayan sahələr üzrə xüsusi təcübə və bilik tələb olunduqda isə mütəxəssis dəvət olunur.

Səyyar vergi yoxlamasının nəticələri üzrə vergi orqanının səlahiyyətli şəxsləri tərəfindən müəyyən edilmiş formada akt tərtib edilir. Vergi qanunvericiliyinin pozulub-pozulmaması hallarının aşkar edilməsindən asılı olmayaraq aktda aşağıdakılar əks etdirilir: müəssisənin adı, yoxlamanın əhatə etdiyi dövr, yoxlamanın tarixi, yoxlanılan məsələlərin siyahısı.

Səyyar vergi yoxlaması aktı yoxlamayı aparan vergi orqanının səlahiyyətli şəxsi, yoxlama aparılan müəssisənin baş mühasibi və rəhbəri tərəfindən imzalanır.

Vergi ödəyicisi yoxlama aktına öz qeydlərini edə bilər, həmçinin onu imzalamaqdan imtina edə bilər. Bu vaxt bu barədə aktda müvafiq qeyd aparılır.

Səyyar vergi yoxlamasının nəticələri vergi orqanının yoxlamayı aparan səlahiyyətli nümayəndəsi vergi orqanına gəldikdən bir gün sonra jurnalda qeyd olunur.

Onu da bildirmək lazımdır ki, vergi orqanının səlahiyyətli nümayəndəsi tərəfindən aktın tərtib edilməsi heç də avtomatik surətdə vergi ödəyicisinin məsuliyyətə cəlb

edilməsi demək deyildir. Ona görə ki, yoxlama aktı aşkar edilmiş qanun pozuntularının siyahısıdır. Orada göstərilmiş hallar vergi orqanının rəhbərinin müəssisəyə uyğun sanksiyaları tətbiq etmək qərarının qəbul edilməsi üçün əsasdır. Vergi orqanının rəhbəri aktı aldıqdan sonra səyyar vergi yoxlamasının materiallarına baxılmanın nəticələri üzrə 10 gün müddətində aşağıdakı qərarlardan birini çıxarır:

- vergi ödəyicisinin vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyətə cəlb olunsun;
- vergi ödəyicisinin vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyətə cəlb olunmasından imtina edilsin;
- əlavə vergi yoxlaması tədbirlərinin keçirilməsi haqqında qərar qəbul olunsun.

2.3 Bütçə xərclərinin səmərəliliyinin təmin edilməsində maliyyə nəzarətinin rolu

Dövlət büdcəsi xərcləri – dövlətin pul vəsaiti fondlarının bölgüsü və onun məqsədli, sahəvi və ərazi təyinatı üzrə istifadəsi ilə əlaqədar olaraq yaranan iqtisadi münasibətlərdir.

Dövlət büdcəsi xərcləri - dövlət və yerli özünü idarəetmə orqanlarının sosial ehtiyacları təmin etmək və ya iqtisadi və sosial həyata müdaxilə etmək məqsədi ilə müəyyən üsullardan istifadə edərək həyata keçirdikləri pul xərcləridir.

Bütçə xərcləri – dövlətin öz vəzifə və funksiyalarını yerinə yetirməsi ilə əlaqədar olaraq yaranan məsrəflərdir. Xərclərin hər bir maddəsi keyfiyyət və kəmiyyət baxımından xarakterizə edilə bilər. Keyfiyyət xarakteristikası hər bir xərc növünün iqtisadi təbiətini və ictimai təyinatını, kəmiyyət xarakteristikası isə onun həcmi müəyyən etməyə imkan verir.

Maliyyə kateqoriyasının tərkib hissəsi kimi dövlət büdcəsi xərcləri maliyyənin ümumi xassəsi olan bölüşdürücü xarakterini, yəni maliyyə vəsaiti fondlarının istifadəsi ilə əlaqədar olan pulun hərəkətini ifadə etməklə dövlət tərəfindən tənzimlənir. Bununla yanaşı bütçə xərcləri maliyyənin ümumi tərkib hissəsi olan bölgü münasibətlərinin eyni hissəsini təşkil edir ki, bu, yalnız dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondunun istifadəsi və maddi, o cümlədən qeyri-maddi istehsal sferasındakı müvafiq pul vəsaiti fondlarının yaradılması ilə əlaqədardır. Həmin bölgü münasibətlərinin maddi təcəssümü isə istehsalın müxtəlif sahələrinin inkişaf fondlarının, əhalinin maddi və sosial-mədəni tələbatının və digər ümumdövlət ehtiyaclarının ödənilməsi üçün yönəldilən vəsaitin hərəkətidir.

Dövlət büdcəsi xərclərinin təsnifləşdirilməsi dövlət xərclərinin məbləğindən asılı olmayaraq, onların təkrar istehsalda roluna, ictimai-məqsədli təyinatına, istehsal sahələri və fəaliyyət növlərinə görə qruplara ayrılması deməkdir.

Dövlət büdcəsinin təsnifləşdirilməsinin iki forması vardır: idarəetmə əlamətlərinə və iqtisadi mahiyyətinə görə təsnifləşdirmə.

İdarəetmə fəaliyyətinə görə təsnifləşdirmə - dövlətin icra orqanları, onların ifadə etdiyi vəzifə və funksiyalar və hüquqi tənzimlənmələrdən ibarət olan təsnifləşdirmədir. Buna xərclərin idarəetmə orqanları arasında təsnifləşdirilməsi deyilir.

İqtisadi mahiyyətinə görə təsnifləşdirməyə-iqtisadi istiqamətinə görə büdcə xərclərinin iqtisadiyyatı, sosial-mədəni tədbirləri və s. maliyyələşdirilməsi aiddir.

Azərbaycan Respublikasında son dövrlərdə həyata keçirilən iqtisadi və büdcə islahatları büdcə xərclərindən səmərəli istifadəyə zəmin yaratsa da bununla belə bu sahədə islahatların davam etdirilməsinə lüzum var. Ölkə prezidenti cənab İlham Əliyevin keçid dövrünün başa çatması ilə əlaqədar bəyanatı da məhz büdcə xərclərindən səmərəli istifadəyə yeni metodlar daxilində yanaşmanı vacib edir. Makroiqtisadi sabitliyi nəzərə alaraq qarşıdakı illərdə bütövlükdə iqtisadiyyatın, o cümlədən regionlarda ayrı-ayrı sahələrin inkişafının başlıca şərtlərindən biri olan orta illik inflyasiya tempinin və milli valyutanın məzənnəsinin məqbul səviyyədə saxlanılması, vergi dərəcələrinin optimal həddə müəyyənləşdirilməsi, yeni iş yerlərinin yaradılmasının stimullaşdırılması, gömrük dərəcələrinin optimal səviyyədə saxlanılması, xarici borcların səmərəli idarə olunması siyasəti davam etdiriləcəkdir. Valyuta gəlirlərinin artırılması, inflyasiya risklərinin azaldılması, monetar və büdcə-vergi siyasətinin koordinasiyasının gücləndirilməsi, dövlət xərclərinin artımının nəzarətdə saxlanılması və digər tədbirlər növbəti illərdə də iqtisadi siyasətin əsas məsələləri hesab olunur.

AR dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibi və quruluşu (mln. manat)(2010-2016)

Cədvəl 2.2

	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016(proq)	
	Məb	%	Məb	%	Məb	%	Məb	%	Məb	%	Məb	%	Məb	%
Dövlət büdcəsinin xərcləri-cəmi:	11766.0	100	15397.5	100	17416.5	100	19143.5	100	18709.0	100	17730.0	100	18495.0	100
Ümumdövlət xidmətləri xərcləri	794.2	6.8	1071.8	7.0	1027.0	5.9	1635.3	8.5	1425.5	7.6	1993.6	11.2	3063.7	14.9
Müdafiə xərcləri	1185.2	10.1	1345.3	8.7	1400.7	8.0	1485.0	7.8	1516.1	8.1	1760.0	9.9	2228.8	11.3
Məhkəmə hakimiyyəti, hüquq-mühafizə və prokurorluq xərcləri	668.5	5.7	710.3	4.6	929.2	5.3	1049.3	5.9	1103.6	5.9	1208.6	6.8	1208.2	7.0
Təhsil xərcləri	1180.8	10.0	1268.5	8.2	1453.2	8.3	1437.7	7.5	1553.9	8.3	1692.7	9.6	1830.2	10.5
Səhiyyə xərcləri	429.2	3.6	493.4	3.2	609.4	3.5	618.9	3.2	665.3	3.6	759.2	4.3	830.8	4.6
Sosial müdafiə və sosial təminat xərcləri	1123.0	9.5	1495.4	9.7	1769.6	10.2	1750.4	9.1	1971.2	10.5	2022.0	11.4	2698.8	11.7
Mənzil və kommunal təsərrüfatı xərcləri	199.9	1.7	312.3	2.0	437.9	2.5	398.3	2.1	417.1	2.2	405.3	2.9	447.8	2.6
Kəndtəsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq və ətraf mühitin mühafizəsi xərcləri	372.1	3.2	444.7	2.9	468.2	2.7	487.9	2.5	505.8	2.7	577.7	3.3	684.5	3.7
Sənaye, tikinti və faydalı qazıntılar xərcləri	4146.9	35.2	5866.3	38.1	468.2	2.7	487.9	2.5	505.8	2.7	577.7	3.3	3024.6	3.7
Nəqliyyat və rabitə xərcləri	55.1	0.5	61.6	0.4	85.4	0.5	110.5	0.6	88.2	0.5	120.0	0.7	129.9	0.7
AR Prezidentinin Ehtiyat Fondu	159.5	1.4	210.0	1.4	299.7	1.7	347.0	1.8	366.2	2.0	382.0	1.8	285.0	1.8
“Avtomobil Yolları” Məqsədli Bütçə Fondu	170.0	1.5	170.0	1.1	180.0	1.0	194.0	1.0	214.0	1.1	290.0	1.4	261.0	1.8
Dövlət zəmanəti ilə alınan borcların Təminat Fondu	97.1	0.8	93.3	0.6	92.5	0.5	194.0	1.0	310.8	1.7	160.0	0.8	-	-
Dövlət büdcəsinin Ehtiyat Fondu	448.3	3.8	227.9	1.5	837.1	4.8	378.9	2.0	330.9	1.8	343.0	1.6	128.0	0.6

2016-cı il dövlət büdcəsinin xərcləri 18495,0 mln. manat proqnozlaşdırılır.

2016-cı il dövlət büdcəsinin xərclərinin strukturuna daxil olan cari xərclərə 12105,6 mln. manat və ya ümumi xərclərin 65,5 faizi, əsaslı xərclərə 4614,3 mln. manat və ya ümumi xərclərin 24,9 faizi həcmində, dövlət borcuna xidmətlə bağlı xərclərə isə 1775,1 mln. manat və ya ümumi xərclərin 9,6 faizi həcmində vəsait yönəldiləcəkdir.

Dövlət büdcəsi xərclərinin, əsasən də dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu və digər əsaslı xərclərin azalması, öz növbəsində dövlət büdcəsi xərclərinin strukturunda müvafiq dəyişikliyin edilməsini şərtləndirmişdir.

Belə ki, 2016-cı ilin dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibində keçən illə müqayisədə cari xərclərin xüsusi çəkisi 10,5 faiz, dövlət borcuna xidmətlə bağlı xərclərin xüsusi çəkisi 1,3 dəfə artmış, əsaslı xərclərin xüsusi çəkisi isə 50,7 faiz azalmışdır.

Şəkil 2.3

2016-cı il üçün dövlət büdcəsinin xərclərində sosialyönlü xərclərin xüsusi çəkisi 38,7 faiz səviyyəsində olacaqdır ki, bu da 2015-ci illə müqayisədə 11,1 faiz-bənd çoxdur. Manat ifadəsində bu xərclər 2015-ci illə müqayisədə 1331,9 milyon manat və yaxud 22,9 faiz artaraq 7157,9 milyon manat təşkil edəcəkdir.

Funksional təsnifata uyğun olaraq 2016-cı il dövlət büdcəsinin xərcləri (mln. manatla)

Cədvəl 2.3

	2014-cü il icra	2015-ci il proqnoz	2016-cı il proqnoz	2016-cı ilin proqnozunun 2015-ci il proqnozu ilə müqayisəsi		2016-cı ilin proqnozunun 2014-cü ilin icrası ilə müqayisəsi		
				fərq(+;-)	faiz	fərq(+;-)	faiz	
	<i>Xərclər cəmi</i>	18709.0	21100.0	18495.0	-2605.0	-12.3	-214.0	-1.1
1	Ümumi dövlət xərcləri	1425.5	2047.0	3063.7	1016.7	49.7	1638.2	2.2 dəfə
1.1	Elm xərcləri	124.2	150.5	135.2	-15.3	-10.1	11.0	8.9
1.2	Dövlətin daxili və xarici borclarının ödənilməsi ilə bağlı xərclər	378.9	776.2	1775.1	998.9	2.3 dəfə	1396.2	4.7 dəfə
2	Müdafiə	1516.1	1778.5	2228.8	450.3	25.3	712.7	47.0
3	Məhkəmə hakimiyyəti, hüquq-mühafizə və prokurorluq	1103.5	1227.1	1208.2	-18.9	-1.5	104.6	9.5
4	Təhsil	1553.9	1711.2	1830.2	119.0	7.0	276.3	17.8
5	Səhiyyə	665.3	777.7	830.8	53.1	6.8	165.5	24.9
6	Sosial-müdafiə və sosial təminat	1971.2	2040.5	2698.8	658.2	32.3	727.6	36.9
7	Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyət	294.0	348.3	738.6	390.3	2.1 dəfə	444.6	2.5 dəfə
8	Mənzil və kommunal təsərrüfatı	417.1	443.8	447.8	4.0	0.9	3.1	7.4
9	Yanacaq və enerji xərcləri	2.1	7.6	5.8	-1.8	-23.7	3.7	2.8 dəfə
10	Kəndtəsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq və ətraf mühitin mühafizəsi	504.8	596.2	684.5	88.3	14.8	179.7	35.6
11	Sənaye və tikinti xərcləri	6278.5	6951.6	3024.6	-3927.0	-56.5	-3253.9	-51.8
11.1	Dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu	6256.7	6930.0	3000.0	-3930.0	-56.7	-3256.7	-52.1
11.2	Digər xərclər	21.8	21.6	24.6	3.0	13.9	2.8	12.8
12	Nəqliyyat və rabitə	88.2	128.3	129.9	1.6	1.3	41.7	47.3
13	İqtisadi fəaliyyətlə bağlı sair xərclər	308.0	345.3	360.0	14.7	4.3	52.0	16.9
14	Əsas bölmələrə aid edilməyən xidmətlər	2580.3	2696.9	1243.1	-1453.8	-53.9	-1337.6	-51.8

Azərbaycanda dövlət büdcəsi xərclərinin istifadəsini aşağıdakılar şərtləndirir:

1. Hazırkı vəziyyətdə məhdud büdcə vəsaiti problemi yoxdur. Əksər ölkələrə xas olan büdcə gəlirlərinin onun vergitutma bazasından və iqtisadi inkişafdan asılılığı burada virtual xarakter daşıyır. Neft Fondunun mövcudluğu və bu Fondan büdcəyə məhdudiyətsiz transfer etmə praktikasına görə yaxın perspektivdə büdcə-iqtisadi inkişaf asılılığı aktuallığını itirir.

2. Büdcə vəsaitinin idarəetməsində son illər nəzərçarpan islahatlar aparılmışdır. Büdcə xərcləmələrində prioritetlərin müəyyənləşdirilməsi ümumən

siyasi qərardır. Bununla bağlı ölkə prezidenti cənab İlham Əliyev öz siyasi iradəsini göstərək büdcə vəsaitlərinin ölkənin inkişaf prioritetlərinə uyğun olaraq səmərəli şəkildə xərclənməsi ilə bağlı tapşırıq vermişdir.

3.Əksmərkəzləşdirmə prosesinin sürətlənməsi dövlət büdcəsinin maliyyə yükünün azalmasına səbəb olmuş və məsuliyyət bölgüsündə tarazlıq yaratmışdır. Hazırda,büdcə,əsasən, aktiv iqtisadi alət ilə yanaşı yığım forması kimi müşahidə edilir.

4.İctimai vəsaitin səmərəli idarədilməsində və ümumilikdə yaxşı idarəetmədə əsas meyar olan hesabatlılığın mövcud səviyyəsi ildən-ilə artmaqdadır. Hesabatlılıq hər iki halda, həm dövlət maliyyə vəsaitinin idarədilməsində, həm dövlət mülkiyyətinə məxsus şirkət və konsernlərdə korporativ idarəetmənin beynəlxalq standartlara cavab verməməsi ilə səciyyələnir.

Büdcə xərclərinin səmərəliliyinin təmin edilməsində maliyyə nəzarəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.Dövlət xərclərinin idarədilməsi sisteminin tam səmərəliliyini təmin etmək üçün büdcəyə maliyyə nəzarətinin dörd forması tələb olunur:

1.makroiqtisadi məhdudiyyətlərə uyğunluğu təmin etmək üçün məcmuu xərclərə nəzarət;

2.xərc sahəsində siyasətin prioritetliyinə uyğun olaraq vəsaitlərin bölüşdürülmə effektivliyi;

3.dövlət xidmətlərinin göstərilmə effektivliyi;

4.büdcənin idarədilməsinin maliyyə məsrəflərinin minimuma endirilməsi,başqa sözlə büdcənin səmərəli icra edilməsi və kassa vəsaitləri və borcların idarədilməsi üzrə effektiv metodların tətbiqi.

Dövlətin hansı sektorları daha çox inkişaf etdirilməsi marağından asılı olaraq sahələr üzrə ayrılan vəsaitlərin məbləği fərqli olur.İqtisadiyyatda inkişafa nail olmaq üçün əsas etibarilə istehsal sahələrinə daha çox vəsait ayrılması zəruridir.Dövlət vəsaitlərinə qənaət olunmasının digər bir yolu dövlət xərclərinin səmərəli istifadəsi və azaldılmasıdır.Hazırki şəraitdə Azərbaycanda xərclərin azaldılması məqbul

sayılmır.Eyni zamanda, büdcə xərclərindən istifadə zamanı səmərəlilik metodlarının tətbiqi də olduqca əhəmiyyətli islahat kimi qiymətləndirilir.

FƏSİL 3.DÖVLƏTİN MALİYYƏ NƏZARƏTİ SISTEMİNDƏ DÖVLƏT XƏZİNƏDARLIĞININ ROLU VƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1 Büdcənin icrası üzərində cari maliyyə nəzarətinin təşkilində Dövlət Xəzinədarlığının rolu

Xəzinədarlıq - dövlət maliyyəsinin əsas tərkib hissəsi kimi dövlətin gəlirlərinə və xərclərinə nəzarət edən və pul – valyuta vəsaitlərinin hərəkətini tənzimləyən mühüm dövlət orqanıdır. Azərbaycanda 1995-ci ildə dövlətə məxsus maliyyə ehtiyatlarının vahid mərkəzdən idarə edilməsini təmin etmək, bu vəsaitlərin daxil olması və xərclənməsi üçün daha çevik nəzarət mexanizmi yaratmaq, dövlət borclarının, zəmanətlərin və alınmış kreditlərin uçotunu yaxşılaşdırmaq və respublikada qiymətli kağızlar bazarının formalaşmasını sürətləndirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin nəzdində Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi yaradılmışdır.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə maliyyə sistemində aparılan başlıca islahatlardan biri dövlət büdcəsinin icrasında dövlət xəzinədarlığının tətbiqidir. Bu iqtisadiyyatın maliyyə, vergi və bank sektorlarında aparılan islahatların tərkib hissəsidir.

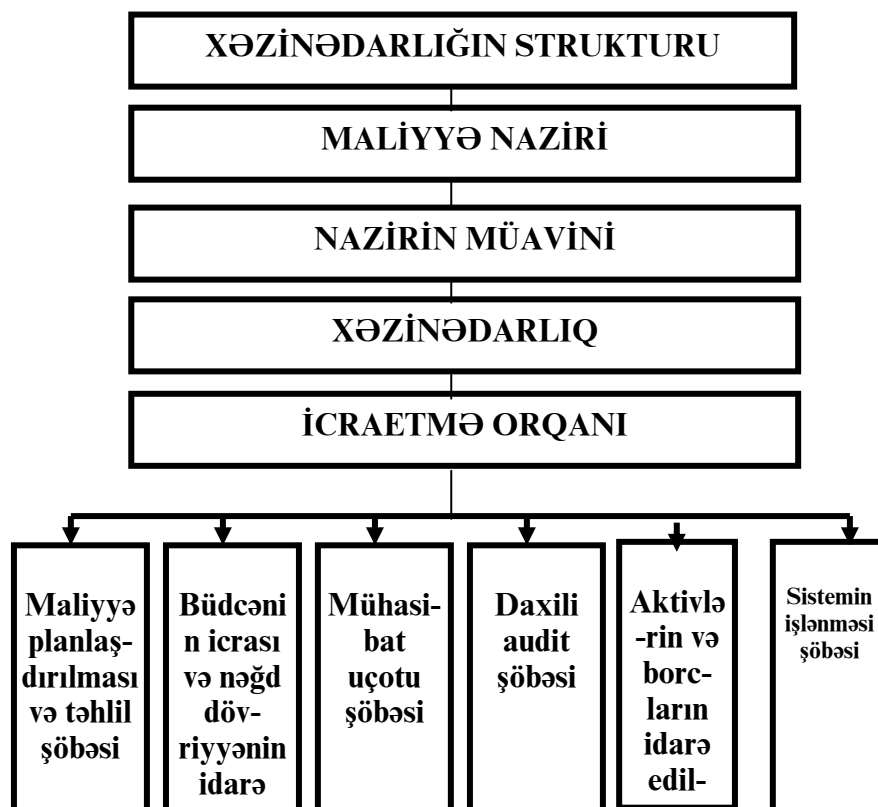
Dövlət maliyyəsinin tərkib hissəsi kimi dövlət xəzinədarlığı aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

1. Dövlət büdcəsinin vəsaitlərinin optimal idarə edilməsi;
 2. Maliyyə nəzarətinin tərkib hissəsi kimi dövlət büdcəsinin vəsaitinin xərclənməsində əvvəlcədən nəzarət funksiyası;
 3. Dövlət büdcəsində mərkəzləşdirilmiş vəsaitlərin yenidən bölgüsünün təmin edilməsi;
 4. Dövlət büdcəsinin icrasında vahid uçotun təmin edilməsi.
- Bundan əlavə, xəzinədarlıq aşağıdakı funksiyaları da yerinə yetirir:

Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyinin hesabları üzrə əməliyyatların həyata keçirilməsi və onların uçotunun təşkili; müəyyən olunmuş qaydada mərkəzləşdirilmiş xərclərin, o cümlədən məqsədli büdcə fondlarının xərclərinin icrasının təmin edilməsi; dövlət büdcəsi ilə digər büdcələrin qarşılıqlı əlaqələrinin nizamlanması və qarşılıqlı hesablaşmaların həyata keçirilməsi; Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi ilə yerli xəzinədarlıqlar arasında maliyyə resurslarının və pul vəsaitlərinin hərəkətinə nəzarət; dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlərdən təyinatı üzrə istifadə olunmasına nəzarətin həyata keçirilməsi; büdcə və büdcədən kənar fondların gəlir və xərclərinin icrasına dair hesabat məlumatlarının müvafiq büdcə təşkilatları ilə dövrü olaraq üzləşdirilməsi və s.

Xəzinədarlığın strukturu isə aşağıdakı şöbələrdən ibarətdir:

Sxem 3.1

Azərbaycan Respublikasında büdcələrin xəzinədarlıq vasitəsilə icra edilməsi müəyyən edilmişdir. İcra hakimiyyəti orqanlarına büdcələrin icrasının təşkili və icra edilməsi, büdcə hesablarının və büdcə vəsaitlərinin idarə edilməsi həvalə

edilir. Göstərilən orqanlar büdcə vəsaitlərini alanların və bütün sərəncamların xəzinədarları sayılırlar və büdcə idarələrinin tapşırığı ilə və adından büdcə vəsaitləri tədiyyələri həyata keçirirlər.

Büdcənin icrası xəzinənin vahidliyi prinsipinə əsaslanır. Bu prinsip daxil olan gəlirlərin və büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsi mənbələrindən daxilolmaların vahid büdcə hesabına götürülməsini və nəzərdə tutulan bütün xərclərin vahid büdcə hesabından həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Azərbaycan Respublikası büdcə sisteminin bütün səviyyəli büdcələri vahid xəzinə prinsipi əsasında icra edilir.

Xərclər üzrə büdcənin icrası xərclər siyahısı üzrə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi deməkdir və bir neçə mərhələdən ibarətdir:

1. Büdcə bölgüsünün tərtibi, təsdiqi və büdcə vəsaitlərinin sərəncamçılara çatdırılması.

AR-nın büdcə sisteminin bütün səviyyəli büdcələrinin icra edilməsini müvəkkil icra orqanları büdcə bölgüsü əsasında həyata keçirirlər.

Büdcə bölgüsü üzrə büdcə vəsaitlərinin baş sərəncamçıları tərəfindən rüblərə bölünməklə Azərbaycan Respublikası büdcə xassələrinin funksional və iqtisadi təsnifatına uyğun təsdiq edilmiş büdcə əsasında sərəncamçılar və büdcədən vəsait alanlar üzrə tərtib edilir və büdcənin tərtibinə məsul olan icra hakimiyyəti orqanına təqdim edilir.

2. Büdcə öhdəliklərinin limitləri haqqında bildirişlərin təsdiqi və onun sərəncamçılara və büdcə vəsaiti alanlara çatdırılması.

Büdcə öhdəlikləri limiti – büdcəni icra edən orqanın büdcə haqqında qanuna və icmal büdcə bölgüsünə uyğun yaranan, müəyyən edilmiş müddət ərzində müvafiq büdcə vəsaitlərinin xərclənməsini həyata keçirmək üzrə borcudur.

Büdcə öhdəlikləri limitləri büdcəni icra edən orqan tərəfindən onların qüvvədə olduğu müddət başlanana qədər bütün sərəncamçılara və büdcədən vəsait alanlara çatdırılır.

1. Bütçə təxsisatları haqqında bildirişlərin təsdiqi, onun sərəncamçılara və bütçə vəsaitləri alanlara çatdırılması ;

Bütçə təsisatları haqqında bildiriş aldıqdan sonra bütçə idarəsi müəyyən olunmuş formada gəlirlər və xərclər smetasını tərtib və təsdiq olunmaq üçün yuxarı bütçə vəsaitləri sərəncamçılara təqdim etməlidirlər.

2. Bütçədən vəsait alanların xəzinə öhdəliklərinin qəbul edilməsi ;

Bütçə vəsaitlərini alanlar onlara çatdırılmış bütçə öhdəlikləri limitləri gəlirlər və xərclər smetaları hüdudunda xərclərin həyata keçirilməsi, xərclərin və tədiyyələrin aparılması üçün lazım olan tədiyyə və digər sənədlərin tərtib edilməsi yolu ilə tədiyyələrin həyata keçirilməsi üzrə xəzinə öhdəliyi qəbul edirlər.

3. Xəzinə öhdəliklərinin icra edilməsinin təsdiqi ;

Bütçəni icra edən orqan xərclərin icra edilməsi üçün lazım olan ödəmə və xərcləri bütçə idarəsinin təsdiq edilmiş gəlirlər və xərclər smetasının və bütçə limitlərinin tələblərinə uyğunluğunu yoxladıqdan sonra bütçə vəsaitlərinin xərclənməsini aparır. Təqdim edilən sənədlərin siyahısı və formaları icra hakimiyyəti orqanının hüquqi aktı ilə təsdiq edilir.

Xəzinədarlıq sisteminin yaradılmasında əsas məqsəd bütçə təşkilatlarının fərdi maliyyə hesablarına daimi nəzarəti həyata keçirməkdir.

Bir çox hallarda artıq faktiki xərclənmə, həmçinin vəsaitlərin iri həcmdə kəsrə xərclənməsi bütçə və proqramların tərtibi zamanı bütün amillərin nəzərə alınmaması ilə əlaqədardır. Şişirdilmiş bütçə və gəlirlərin qeyri-real proqnozları icra zamanı bütçəyə yenidən baxılmasına və "bütçənin dəfələrlə işlənilməsi" adlanan arzuolunmaz praktikanın tətbiqinə gətirib çıxarır. Bütçənin təsdiqindən sonra Maliyyə Nazirliyi bütçənin icrasını onun tərtibi zamanı özünün formalaşdırdığı xüsusi qiymətləndirməyə uyğun olaraq həyata keçirir. Xəzinədarlıq isə bütçənin icrasını gəlirlərin səviyyəsi ilə müqayisə edir və faktiki daxilolmaların vəziyyətindən asılı olaraq dövlət bütçəsində nəzərdə tutulan vəsaitlərin istifadəsinə icazə verir. Nəticə etibarilə, vəsaitlər Maliyyə

Nazirliyi və xəzinədarlıq tərəfindən müəyyən edilmiş proseduralara uyğun büdcədən silinir.

Ölkəmizdə bazar münasibətlərinin daha da gücləndirilməsi zərurəti ilə əlaqədar olaraq mövcud iqtisadi şəraitə uyğun olan və aparılan iqtisadi siyasəti tamamlayan real dövlət büdcəsinin tərtibi, onun icrası zamanı dövlət vəsaitlərinin səmərəli idarə edilməsinin təşkili ən vacib həyati məsələlərə çevrildi.

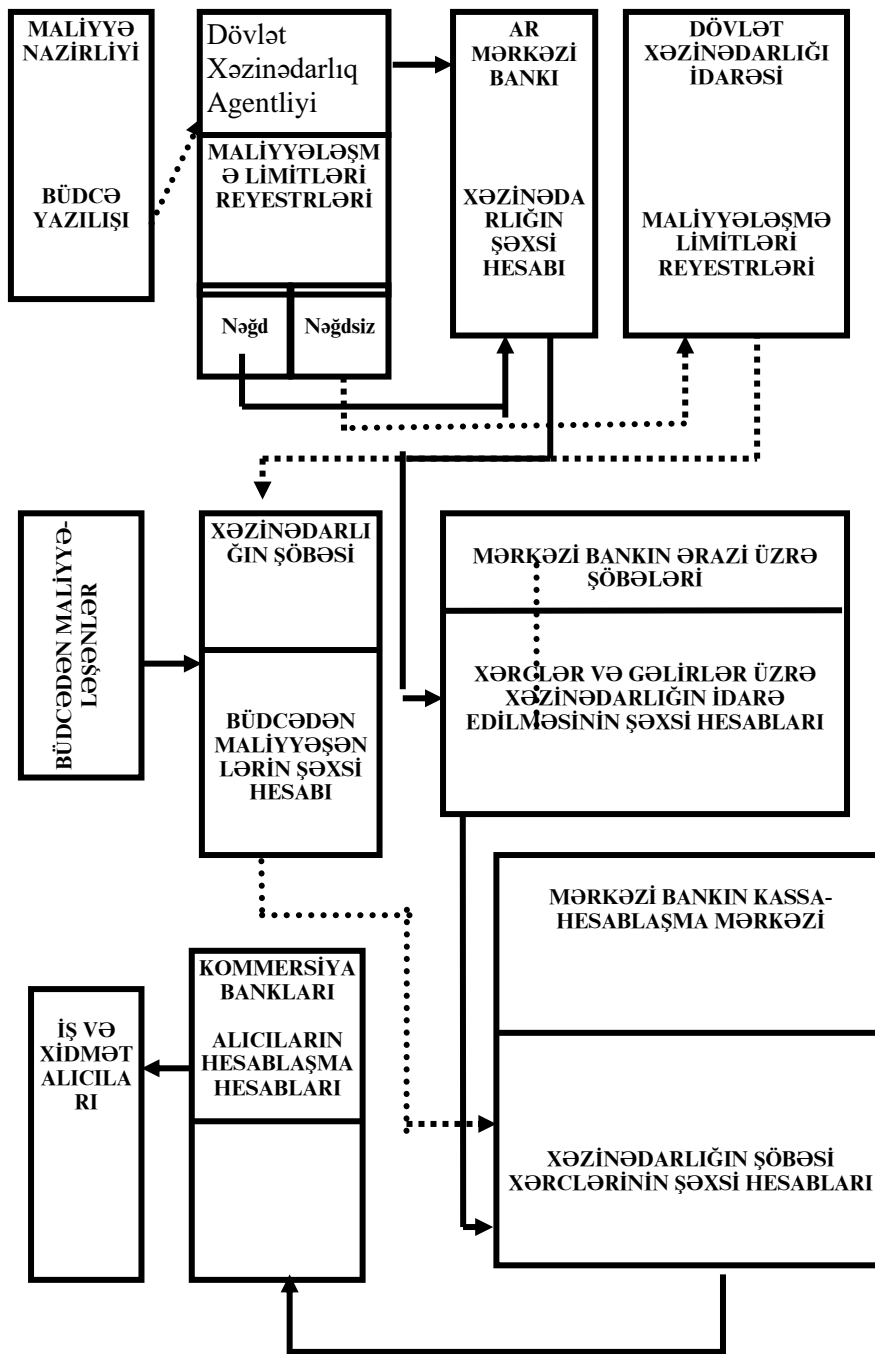
AR Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi dövlət büdcəsinin kassa icrasını həyata keçirən və həmin maliyyə əməliyyatlarının uçotunu aparan, büdcə xərcləri üzrə dövlətin adından büdcə təşkilatları qarşısında öhdəlikləri qəbul edən, AR- da dövlətə məxsus maliyyə vəsaitlərinin vahid mərkəzdən idarə edilməsi, bu vəsaitlərin daxil olması və məqsədyönlü xərclənməsi sahəsində cari nəzarəti həyata keçirən orqandır.

Agentlik vəzifə və hüquqlarını respublikanın bütün ərazisində bilavasitə rayon və şəhərlər üzrə maliyyə idarələrinin və şöbələrinin xəzinədarlıq strukturları və regional xəzinədarlıq orqanları vasitəsilə həyata keçirir.

Hazırkı dövrün tələblərinə əsasən büdcə vəsaitlərinin xərclənməsi mərkəzləşdirilmiş qaydada Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi tərəfindən həyata keçirilir ki, bu da ödənişlər üzrə borcların əmələ gəlməsinin qarşısını almağa, büdcə təşkilatlarını resursla davamlı təmin etməyə və zəruri dövlət ödənişlərini vaxtında həyata keçirməyə, büdcə vəsaitlərinin səmərəli xərclənməsi üzərində cari nəzarəti həyata keçirməyə etməyə imkan verir.

Son zamanlarda Dövlət büdcəsinin xərclərinin idarə olunması Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi tərəfindən elektron olaraq həyata keçirilir ki, bu da statistik göstəricilərə vaxtında nəzarətin operativliyini təmin edir.

Xərclər üzrə xəzinədarlığın icrasının təşkili

Büdcə icrası zamanı Xəzinədarlıq öhdəlik və vəsaitlərə nəzarətlə bağlı məsuliyyət daşıyır. Rayon səviyyəsində xəzinədarlıq orqanları Xəzinədarlığın tabeliyində olan qurumlar kimi fəaliyyət göstərir və öhdəlikləri və XIIS-də ödənişləri həyata keçirirlər.

Bütün bu qeyd edilənlər son nəticədə, büdcə vəsaitlərinin yalnız xəzinə hesabları vasitəsilə istifadə olunmasını, dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş vəsaitlərin birbaşa son təyinatına çatdırılmasını, dövlət xərclərinin yalnız xəzinədarlıq tərəfindən qəbul edilmiş öhdəliklər çərçivəsində yaranan borcların ödənilməsinə yönəldilməsini, büdcə təşkilatları tərəfindən maliyyə intizamına əməl edilməklə və təsdiq edilmiş xərc smetalarında nəzərdə tutulmuş limitlər gözlənilməklə vəsaitlərdən məqsədyönlü və təyinatına görə istifadə olunmasına nəzarətin həyata keçirilməsini təmin etmişdir.

Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi dövlət büdcəsinin kassa və faktiki icrasının uçotunu aparmaqla xərclərinin idarə olunmasında bilavasitə iştirak edir. Büdcə xərclərinin kassa icrası üçün xəzinədarlıq tərəfindən AR-nın dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatlar və dövlət xərclərinin həyata keçirilməsini təmin edən orqanlar qarşısında mövcud qaydalara uyğun olaraq dövlət öhdəlikləri qəbul edilir, bu öhdəliklər uçota alınır və dövlət büdcəsinin icrası haqqında dövrü hesabatlara daxil edilir. Dövlət büdcəsinin hüquqi və fiziki şəxslər qarşısında yaranan öhdəliklərinin büdcə vəsaiti hesabına təmin edilməsi xəzinədarlığın vahid hesabından vəsaitlərinin köçürülməsi ilə həyata keçirilir və bu dövlət büdcəsinin xərclərinin kassa icrasını təşkil edir.

Xərclərin kassa icrası müəyyənləşdirilmiş dövrdə təmin ediləcək dəyərlərin haqqının qabaqcadan ödənişi vasitəsilə də baş verə bilər. Bu cür ödənişlər satınalmanın tərəfləri arasında bağlanmış alqı-satqı müqavilələri ilə şərtləndirilməsi və xəzinədarlıq tərəfindən uyğun hesab edildikdən sonra həyata keçirilir. Dövlət büdcəsinin xərclərinin kassa icrası üzrə məlumatları bu xərcləri həyata keçirən büdcə təşkilatları ilə xəzinədarlıq arasında dövrü olaraq qarşılaşdırılır və müvafiq qaydada rəsmiləşdirilir.

Bu sahədə nəzarəti gücləndirmək, dövlətin pul vəsaitlərindən səmərəli və qənaətlə istifadə edilməsi üzərində təsirli cari nəzarəti təmin etmək, bütün maliyyə qurumlarını əhatə edən lokal şəbəkələrin yaradılması üçün Maliyyə Nazirliyi tərəfindən müvafiq işlər həyata keçirilir.

AR Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi dövlət büdcəsinin kassa icrasını həyata keçirən və həmin maliyyə əməliyyatlarının uçotunu aparan, büdcə xərcləri üzrə dövlətin adından büdcə təşkilatları qarşısında öhdəlikləri qəbul edən, respublikamızda dövlətə məxsus maliyyə vəsaitlərinin vahid mərkəzdən idarə edilməsi, bu vəsaitlərin daxil olması və məqsədyönlü xərclənməsi sahəsində cari nəzarəti həyata keçirir.

Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələri həyata keçirir:

- hər il növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsinin və icmal büdcənin layihələrinin və sonrakı üç il üçün icmal büdcənin göstəricilərinin hazırlanmasında iştirak etmək, büdcənin icrasına dair hesabat sənədlərini hazırlamaq, büdcənin kassa icrasını həyata keçirmək;
- dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üzrə ayrılan vəsaitlərdən təyinatı üzrə istifadə olunmasına, həmçinin büdcədən kənar vəsaitlərin təsdiq edilmiş smetaya uyğun istifadəsinə büdcənin kassa icrası prosesinə cari nəzarəti həyata keçirmək;
- şəhər, rayon üzrə maliyyə şöbələrinin və idarələrinin xəzinədarlıq strukturlarında və regional xəzinədarlıq orqanlarında xəzinə işlərinin müvafiq normalara uyğun qurulmasına, büdcə vəsaitinin hərəkətinin xəzinə hesablarında düzgün əks etdirilməsinə, mövcud kredit resursu və büdcə limiti həddinin gözlənilməsi prinsipinə əməl olunmasına, ödəniş üçün əsas sayılan təsdiqedic sənədlərin mövcud qanunvericiliyə uyğunluğuna operativ nəzarəti təmin etmək;
- xəzinə işlərinin normativ sənədlərin tələblərinə uyğun təşkilinin və aparılmasının icra vəziyyətini yoxlamaq;
- beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla, Agentliyin fəaliyyətində elmi- texniki nailiyyətlərin tətbiq edilməsini həyata keçirmək;
- Agentlik tərəfindən xidmət göstərilən büdcə təşkilatları ilə şəhər, rayon üzrə maliyyə idarələrinin və şöbələrinin xəzinədarlıq strukturları və regional

- (zona) xəzinədarlıq orqanları arasında dövr edən maliyyə vəsaitlərinin dövrü üzləşdirilməsini həyata keçirmək;
- qanunvericiliyə uyğun olaraq, dövlət sirrinin və məxfilik rejiminin qorunması üçün labüd tədbirlər, həmçinin fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun təhlükəsizlik tədbirlərini görmək;
 - rayon, şəhər üzrə maliyyə idarələrinin və şöbələrinin xəzinədarlıq strukturlarının və regional (zona) xəzinədarlıq orqanlarının proqram vasitələri ilə təmin olunmasına köməklik göstərmək;
 - büdcə təşkilatları tərəfindən alınan mal, iş və xidmətləri xəzinə hesab kitablarında uçota almaq;
 - dövlət büdcəsinin icrası üzrə xəzinə əməliyyatlarının uçotu və hesabatı işlərinin təşkilinə metodiki rəhbərliyi həyata keçirmək;
 - dövlət büdcəsinə bütün daxilolmalar, büdcədən kənar haqlar, büdcədən kənar dövlət fondları (AR Dövlət Neft Fondunun gəlirləri, əməliyyat xərcləri, beynəlxalq banklarda və digər maliyyə institutlarında vəsaitin yerləşdirilməsi ilə bağlı xərclər istisna olmaqla), məqsədli büdcə fondları, dövlət büdcəsinin kəsirinin bağlanması üçün dövlət təminatı ilə alınmış kreditlər üzrə maliyyə əməliyyatlarını və sair dövlət maliyyə əməliyyatlarını qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydalara uyğun olaraq həyata keçirmək;
 - büdcəyə daxilolmaların vəziyyətindən asılı olaraq və büdcə kəsiri nəzərə alınmaqla təsdiq edilmiş dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş xərcləri maliyyələşdirmək;
 - dövlət büdcəsi vəsaitinin idarə edilməsinin, o cümlədən mərkəzləşdirilmiş xərclər üzrə resurslardan istifadənin səmərəliliyinin təmin edilməsi məqsədilə maliyyə planlaşdırılmasını həyata keçirmək;
 - müəyyən olunmuş formada, lakin dövlət büdcəsinin təsdiq olunmuş göstəricilərindən artıq olmamaq şərtilə xərclər üzrə dövlətin adından büdcə təşkilatları qarşısında öhdəlik götürmək, bu öhdəliklər prizmasında alınmış mal, iş və xidmətləri xəzinə uçotuna qəbul etmək və kassa xərcləri aparmaq;
 - ehtiyat fondlarından vəsaitin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi təyinatlar üzrə istiqamətləndirilməsini təmin etmək;

- dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatların sifarişi və məxaric cədvəllərinə istinad edərək onların xərc smetalarında nəzərdə tutulmuş vəsait həddində maliyyələşməsini həyata keçirmək;
- dövlət büdcəsində büdcə kəsirinin örtülməsi üçün nəzərdə tutulmuş maliyyələşmə mənbələrindən istifadə etmək;
- dövlət maliyyəsindən istifadə sferasında şəffaflığı təmin etmək məqsədilə dövlət büdcəsindən maliyyələşən bütün müəssisə və təşkilatlar üzrə maliyyə əməliyyatlarının müvafiq uçot qaydalarına görə uçotunu aparmaq;
- büdcənin icrasına dair hesabatın layihəsini və icmal hesabatı hazırlamaq;
- dövlət xəzinədarlığının idarə edilməsində normativ tənzimləmənin həyata keçirilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə müvafiq təkliflər vermək.

3.2BÜDCƏNİN KASSA İCRASI ÜZƏRİNDƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN TƏŞKİLİNİN ƏSASLARI

AR Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi dövlət büdcəsinin kassa icrasını həyata keçirən və həmin maliyyə əməliyyatlarının uçotunu aparan, büdcə xərcləri üzrə dövlətin adından büdcə təşkilatları qarşısında öhdəlikləri qəbul edən, respublikamızda dövlətə məxsus maliyyə vəsaitlərinin vahid mərkəzdən idarə edilməsi, bu vəsaitlərin daxil olması və məqsədyönlü xərclənməsi sahəsində cari nəzarəti həyata keçirir.

Bir çox dövlətlərdə ölkənin iqtisadi vəziyyətindən, tarixi və mədəni amillərdən, iqtisadiyyatın idarə edilməsi məsələləri üçün məsuliyyət daşıyan qurumun imkan və qabiliyyətindən asılı olaraq xəzinədarlığa büdcə və maliyyənin idarə edilməsinin ümumi makroiqtisadi siyasət həddində büdcə və vergi siyasətinin hazırlanması, büdcənin tərtib edilməsi, büdcənin icrası, büdcənin icrası ilə bağlı olan maliyyə əməliyyatları, auditor xidməti kimi əsas funksiyaları həvalə edilir.

Müxtəlif dövrlərdə büdcənin icra təsirini artırmaq və onun təşkili səmərəliliyini yüksəltmək üçün fərqli metodlardan istifadə olunsada, beynəlxalq təcrübə dövlət maliyyəsi üzərində zəruri ilkin nəzarətin və vəsaitlərdən səmərəli istifadənin təmin edilməsi üçün bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə icra mexanizminin – büdcənin kassa icrasının xəzinədarlıq vasitəsilə həyata keçirilməsinin zəruriliyini təsdiq etmişdir.

Dövlət büdcəsinin icrası – müvafiq icra hakimiyyəti orqanları və onların tabeliyində olan təşkilatlar tərəfindən dövlət büdcəsi gəlirlərinin təmin edilməsi və xərclərin həyata keçirilməsi prosesidir.

AR-nın dövlət büdcəsi müvafiq icra hakimiyyəti orqanları, onların tabeliyindəki təşkilatlar tərəfindən dövlət xəzinədarlığı vasitəsilə icra edilir.

Qeyd edək ki, dövlət büdcəsinin icrası ilə yanaşı dövlət büdcəsinin kassa icrası da vardır. Dövlət büdcəsinin kassa icrası dedikdə büdcə gəlirlərinin büdcəyə daxil olmasını və xərclərinin büdcə təsnifatına uyğun olaraq xəzinədarlıq vasitəsilə ünvanlı istifadəsini təmin edən icra mexanizmi başa düşülür.

Dövlət büdcəsinin kassa icrası dövlət xəzinədarlığı vasitəsilə həyata keçirilir. Dövlət xəzinədarlığı dövlət maliyyəindən istifadə sferasında şəffaflığı təmin etmək məqsədilə dövlət büdcəindən maliyyələşən bütün müəssisə, idarə və təşkilatlar üzrə maliyyə əməliyyatlarının müvafiq uçot qaydalarına uyğun uçotunu aparır.

Dövlət büdcəsinə bütün daxilolmalar və ödəmələr, büdcədən kənar dövlət fondları, dövlət təminatı ilə alınmış kreditlər üzrə əməliyyatlar və digər dövlət əməliyyatları qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydalara uyğun olaraq dövlət xəzinədarlığı tərəfindən ödənilir.

Dövlət büdcəsinin icrası prosesində qəbul edilmiş öhdəliklər üzrə əməliyyatlar büdcə ili qurtardıqdan sonra həyata keçirilə bilməz. Belə öhdəliklər üzrə ödəmələr növbəti büdcə ilindəki ayırmalar hesabına təmin olunur.

İlin sonuna bütün xəzinə hesablarının qalıqları dövlət büdcəsinin vahid xəzinə hesablarına köçürülür və həmin vəsait növbəti ilin aidiyyəti büdcə xərclərinin ödənilməsinə və dövlət büdcəsinin kəsirinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilə bilər.

Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi dövlət büdcəsinin kassa və faktiki icrasının uçotunu aparmaqla xərclərinin idarə olunmasında bilavasitə iştirak edir. Büdcə xərclərinin kassa icrası üçün xəzinədarlıq tərəfindən AR-nın dövlət büdcəindən maliyyələşən təşkilatlar və dövlət xərclərinin həyata keçirilməsini təmin edən orqanlar qarşısında mövcud qaydalara uyğun olaraq dövlət öhdəlikləri qəbul edilir, bu öhdəliklər uçota alınır və dövlət büdcəsinin icrası haqqında dövrü hesabatlara daxil edilir. Dövlət büdcəsinin hüquqi və fiziki şəxslər qarşısında yaranan öhdəliklərinin büdcə vəsaiti hesabına təmin edilməsi xəzinədarlığın vahid hesabından vəsaitlərinin köçürülməsi ilə həyata keçirilir və bu dövlət büdcəsinin xərclərinin kassa icrasını təşkil edir.

Xərclərin kassa icrası müəyyənləşdirilmiş dövrdə təmin ediləcək dəyərlərin haqqının qabaqcadan ödənişi vasitəsilə də baş verə bilər. Bu cür ödənişlər satınalmanın tərəfləri arasında bağlanmış alqı-satqı müqavilələri ilə şərtləndirilməsi və xəzinədarlıq tərəfindən uyğun hesab edildikdən sonra həyata keçirilir. Dövlət büdcəsinin xərclərinin kassa icrası üzrə məlumatları bu xərcləri

həyata keçirən büdcə təşkilatları ilə xəzinədarlıq arasında dövrü olaraq qarşılaşdırılır və müvafiq qaydada rəsmiləşdirilir.

Bu sahədə nəzarəti gücləndirmək, dövlətin pul vəsaitlərindən səmərəli və qənaətlə istifadə edilməsi üzərində təsirli cari nəzarəti təmin etmək, bütün maliyyə qurumlarını əhatə edən lokal şəbəkələrin yaradılması üçün Maliyyə Nazirliyi tərəfindən müvafiq işlər həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasında xəzinədarlıq sisteminin qurulmasının nəticəsi olaraq, büdcə gəlirlərinin və xərclərinin kassa icrasının bütünlüklə dövlət xəzinədarlığı vasitəsilə həyata keçirilməsinə başlanması büdcənin icrası prosesinin digər mərhələlərində də, o cümlədən, büdcədən maliyyələşən kredit təşkilatlarında debitor - kreditor borclarının yaradılması və faktiki xərclərin aparılması üzərində xəzinə nəzarətini təmin edə biləcək icra mexanizmlərinin təşkil edilməsini mümkün etmişdir.

Xəzinədarlıq sisteminin 1-ci mərhələsində uçot işini qurmaq üçün ilkin olaraq bütün banklardan şəhər, rayon, qəsəbə büdcələrinin, respublika və yerli büdcə təşkilatlarının, respublika və yerli xüsusi vəsaitlərin bank hesablarının ayın əvvəlinə qalıqları əks etdirən çıxarışını əldə etmək lazımdır.

Ümumiyyətlə, dövlət xəzinədarlığının yaradılmasında əsas məqsəd – dövlətin maliyyə vəsaitlərinin optimal idarəetməsinə şərait yaratmışdır. Bu isə təbii olaraq, xəzinədarlığa aşağıda qeyd olunan müvafiq normativ hüquqi aktlarda təsbit olunmuş vəzifə və funksiyaların tapşırılmasını tələb edir:

- ehtiyat fondundan və investisiya xərclərindən vəsaitlərin hökumətin müəyyən etdiyi təyinatlar üzrə yönəldilməsinin təmin edilməsi;
- dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş xərclər üzrə dövlət öhdəliklərinin qəbul edilməsi, büdcə təşkilatları tərəfindən alınan malların qəbul edilən iş xidmətlərinin uçotu üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi və büdcə xərclərinin kassa icrasının yerinə yetirilməsi;
- dövlət büdcəsində büdcə kəsirinin ötürülməsi üçün nəzərdə tutulmuş maliyyələşmə mənbələrindən istifadə edilməsi;

- büdcə təşkilatlarının büdcədən kənar vəsaitlərinin və məqsədli büdcə fondlarının gəlir və xərclərinin kassa icrasının həyata keçirilməsi;
- xəzinə hesabları üzrə əməliyyatların həyata keçirilməsi və onların uçotunun təşkil edilməsi;
- müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq, büdcə və büdcədən kənar daxilolmaların mədaxil edilməsi, bölüşdürülməsi və paylanması əməliyyatlarının həyata keçirilməsi;
- büdcə daxilolmalarının vəziyyətindən asılı olaraq, təsdiq edilmiş dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin maliyyələşməsinin həyata keçirilməsi;
- dövlət büdcəsi vəsaitlərinin idarə edilməsi. O cümlədən mərkəzləşdirilmiş xərclər üzrə nəzərdə tutulmuş resurslardan istifadənin səmərəliliyinin təmin edilməsi məqsədilə maliyyə planlaşdırılmasının həyata keçirilməsi və s.

Müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq büdcə vəsaitlərinin xərclənməsi mərkəzləşdirilmiş qaydada Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi tərəfindən həyata keçirilir ki, bu da ödənişlər üzrə borcların əmələ gəlməsinin qarşısını almağa, büdcə təşkilatlarını resursla müntəzəm təmin etməyə və zəruri dövlət ödənişlərini vaxtında həyata keçirmək, büdcə vəsaitlərinin səmərəli xərclənməsi üzərində cari nəzarəti etməyə imkan verir.

Hazırda respublikamızda beynəlxalq standartlara uyğun xəzinədarlıq sistemi yaradılmış, dövlətə məxsus maliyyə vəsaitlərinin vahid mərkəzdən idarə olunması təmin olunmuş, bu vəsaitlərin daxil olması və xərclənməsi üzərində dövlət nəzarəti yaradılmış, lüzumsuz borcların yaradılmasının qarşısının alınması əsasən təmin olunmuş, respublikada dövlət qiymətli kağızlar bazarının yaradılması sürətləndirilmişdir.

Respublikamızda yaradılmış xəzinədarlıq sistemi dövlət vəsaitlərinin idarə edilməsində müstəsna rola malikdir. Belə ki, büdcə vəsaitlərinin hərəkətinin tam xəzinə uçotunun aparılması ilə yanaşı, dəqiq müəyyən olunmuş və mövcud qanunvericiliklə təsbit edilmiş prosedurlara uyğun olaraq xəzinədarlıq tərəfindən büdcə təşkilatlarının bütün xərclərinin icrası və ona nəzarət prosesi həyata keçirilir. Başqa sözlə, xəzinədarlıq respublikamızda büdcənin kassa icrasını

həyata keçirən, büdcə və büdcədən kənar vəsaitlərin hərəkəti haqqında hərtərəfli və dolğun məlumata malik olan vahid orqan kimi çıxış edir. Hər bir dövlətin uğurlu iqtisadi inkişafı, ilk növbədə onun malik olduğu maddi və maliyyə ehtiyatlarının durumu barədə operativ və şəffaf informasiyaya malik olmasından, həmçinin onların səmərəli idarə edilməsindən asılıdır. Yaranmış hər hansı situasiyanın real qiymətləndirilməsi və qəbul ediləcək qərarın keyfiyyəti, məhz əldə olunmuş ilkin informasiyanın etibarlılığından asılıdır. Dövlət vəsaitlərinin effektiv idarə edilməsi, cari vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün tələb olunan vəsaitlərin proqnozlaşdırılması və baş kredit sərəncamçılarına veriləcək xərc limitlərinin müəyyən edilməsi üçün tələb olunan informasiya mənbəyi kimi hal-hazırda xəzinədarlıq çıxış edir. Xəzinədarlığın həyata keçirdiyi xəzinə uçotu və hesabatı kredit sərəncamçıları tərəfindən büdcə vəsaitlərinin istifadə vəziyyəti, təşkilatlar tərəfindən lüzumsuz yaradılan ehtiyat vəsaitlərin aşkar edilərək, onların dövriyyəyə cəlb edilməsi, büdcə təxsisatları ilə kassa xərcləri arasında müddətin maksimal olaraq azaldılması üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi, büdcədən kənar vəsaitlərin daha çox qarşıda duran tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə yönəldilməsi barədə məlumatın əldə edilməsi və son nəticədə, dövlət vəsaitlərin effektiv idarə edilməsi üçün zəruri baza yaradır.

3.3 BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ VƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Dünya iqtisadiyyatı ildən-ilə öz fəaliyyətini yeniləşdirir. İqtisadiyyatın inkişafı bazar münasibətlərinin dinamikası ilə şərtlənir və bu münasibətlərin mövcudluğu şəraitində həyata keçirilir. Bu səbəblə də əvvəllər başqa istiqamət seçən ölkələr hazırda bazar iqtisadiyyatının aşkar üstünlüklərini görərək öz iqtisadi sistemərini bu yola yönəldir. Maliyyə, daha dəqiq desək, maliyyə nəzarəti bazar iqtisadiyyatı sistemində əhəmiyyətli yer tutur.

Keçmiş mühafizəkar iqtisadi sistemdə maliyyə nəzarətinin rolu olduqca kiçik idi və o, yalnız dövlət səviyyəsində dar çərçivədə həyata keçirilirdi. Hazırda Azərbaycan Respublikası bazar iqtisadiyyatına keçid mərhələsində olsa da, bir çox sektorlarda, həmçinin təsərrüfat-iqtisadiyyat fəaliyyətinə maliyyə nəzarəti sahəsində çox önəmli işlər görülmüşdür. İndiki situasiyada köhnə nəzarət sistemi yenidən qurulur, təzələnir və təkmilləşdirilir.

Maliyyə nəzarətinin təşkili zamanı ölkənin potensial imkanları, bir qayda olaraq, nəzərə alınmalıdır. Bu baxımdan, maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi aşağıdakı kimi qiymətləndirmək olar:

- *operativ maliyyə nəzarətinin təmin edilməsi;
- *maliyyə nəzarətinin səmərəliliyinin artırılması üçün mütəxəssislərin hazırlanması;
- *maliyyə nəzarətinin bütün istiqamətləri iqtisadi sistemə uyğunlaşdırılmalıdır.

Maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi, ilk növbədə, auditor xidmətinin müasir mexanizmlərinin təşkilini və fəaliyyətini, nəzarət sisteminin təsir gücünün artırılmasını və sistemin əlaqələndirilməsini və s. nəzərdə tutur.

Bununla bərabər, maliyyə nəzarəti sistemində ciddi, xüsusilə qabaqlayıcı tədbirlər görülməlidir:

- maliyyə nəzarəti və vergilərin toplanmasında da tədricən özəl şirkətlərin xidmətindən istifadə olunması;
- yoxlama və təftişlərin bir qədər məhdudlaşdırılması və koordinasiya olunması;
- beynəlxalq səviyyəyə çıxma biləcək auditor şirkətlərinin formalaşması;

- müxtəlif nəzarət orqanları tərəfindən aparılan yoxlamaların təkrarlanmasının qarşısının alınması;
- maliyyə nəzarəti prosesində də elektron vasitələrdən geniş istifadə olunması, online yoxlamaların həyata keçirilməsinə şərait yaradılması.

Səmərəli nəzarət sisteminin qurulması hər bir ölkədə sosial-iqtisadi inkişafın təminatının önəmli üsürlərindən biri kimi mühüm əhəmiyyət malikdir. Bu mənada, demək olar ki, respublikamızda mükəmməl nəzarət sisteminin yaradılması və mövcud nəzarət mexanizmlərinin bazar iqtisadiyyatının xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılması dövlət quruculuğu siyasətində hər zaman diqqət mərkəzində saxlanılan məsələlərdən biri olmuşdur.

Respublikamızda əsaslı sosial-iqtisadi dəyişikliklərin baş verdiyi, büdcə və vergi intizamının möhkəmləndirilməsinin dövlət siyasətində prioritet təşkil etdiyi, azad vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar olduğu hazırki şəraitdə maliyyə nəzarətinin rolu əhəmiyyəti dərəcədə artır. Bu baxımdan heç də təsadüfi deyildir ki, maliyyə nəzarəti sisteminin müasir standartlara uyğun səviyyədə qurulması və onun effektivliyinin artırılması dövlət quruculuğunun başlıca istiqamətlərindən biri kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Ölkəmizin müstəqil inkişaf yoluna qədəm qoymasından sonra respublikada həyata keçirilən radikal iqtisadi islahatlar və idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi, nazirlik, komitə və başqa mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarında mövcud olan nəzarət-təftiş qurumlarının ləğv olunması, xəzinədarlıq sisteminin yaradılması, dövlət orqanlarına onların öz səlahiyyətlərinə uyğun olmayan yoxlamalar aparılmasının qadağan olunması və bu istiqamətdə davamlı şəkildə həyata keçirilən digər məqsədyönlü tədbirlər ölkədə beynəlxalq tələblərə cavab verən maliyyə nəzarəti sisteminin qurulmasını zərurətə çevirdi.

Müxtəlif dövrlərdə qəbul edilən fərmanlar, ölkədə maliyyə nəzarətini bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğunlaşdırmağa, maliyyə nəzarətinin korrupsiya alətinə çevirən əngəllərdən azad edilməsinə, maliyyə nəzarətinin ağırlıq mərkəzini

dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşmasına və xərclərin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə istiqamətləndirdi.

Mövcud olan nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi və nəzarət mexanizmlərinin bazar iqtisadiyyatının xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılması sahəsində qəbul edilən normativ-hüquqi aktlar sırasına «Auditor xidməti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununu (16 sentyabr 1994-cü il), «Hesablama Palatası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununu (2 iyul 1999-cu il), «Azərbaycan Respublikasında korrupsiyaya qarşı mübarizənin gücləndirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanını (8 iyun 2000-ci il) da aid etmək olar.

Bütün bunların da nəticəsində, ölkəmizdə beynəlxalq standartlara cavab verə biləcək nəzarət sisteminin əsası qoyulmuşdur. Başqa cür ifadə etsək, bir tərəfdən, nəzarətedici orqanların səlahiyyətlərinin məhdudlaşdırıldığı və sayının azaldıldığı halda, digər tərəfdən də sivil nəzarət institutlarına geniş yer verilmiş, onların inkişafına nail olunmuşdur.

Nəzarətin müasir dövrün tələblərinə uyğun qurulması, maliyyə şəffaflığının təmin olunması istiqamətində əsaslı işlər görülsə də, müəyyən çatışmamazlıqlar və problemlər mövcuddur ki, onların aradan qaldırılması ümumi işin gedişatına müsbət təsir göstərərdir.

Müasir dövrdə maliyyə nəzarəti sferasında mövcud əsas problemlərdən biri maliyyə nəzarəti üzrə vahid qanunvericilik aktının olmamasıdır.

Respublikada “Maliyyə nəzarəti haqqında” qanunun qəbulu maliyyə nəzarətinin şəffaflığını və aşkarlığını, nəticəliliyini, səriştəliliyini və obyektivliyini, müstəqilliyini, iqtisadi təhlükəsizliyə və inkişafa təminatının əsas istiqamətlərini, maliyyə nəzarətinin forma və metodları, hüdudlarını, nəzarət qurumlarının hüquqi statusu, maliyyə nəzarəti orqanları ilə digər dövlət idarəetmə orqanlarının əlaqələrinin təkmilləşdirilməsini, həmçinin nəzarət qurumlarının fəaliyyətlərinin iqtisadi mexanizmlərini müəyyənləşdirəcəkdir.

İnkişaf etmiş dünya ölkələrinin təcrübəsinə nəzər salsaq, burada icra olunan bütün layihələrin auditor nəzarətindən keçməklə reallaşmağına şahid olarıq. Bir qayda olaraq, bu cür yüksək inkişaf səviyyəsi olan ölkələrdə icrası nəzərdə tutulan dövlət proqramları üzrə layihələrdə bu məqsədlə ayrılmış maliyyə vəsaitinin 1-2 %-i nəzarət tədbirlərinin icra olunmasına sərf edilir.

Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən idarə və müəssisələrdə həyata keçirilən maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarının qanunvericilik normalarına uyğun olmasını, onların dəqiqliyini və şəffaflığını təmin edən müstəqil nəzarət forması olan auditin tətbiq olunması mühüm şərtidir. Ümumiyyətlə, AR-nın «Audit xidmətinin təşkili» haqqında qanununda, respublikada fəaliyyət göstərən şirkət və birliklərin illik auditor yoxlamasından keçməsinə dair qaydanın müəyyən olunmamasını normal hal hesab etmək olmaz. Bu qanunda daxili auditin təşkili prinsipləri və onun mühüm müəssisədaxili iqtisadi nəzarət forması olduğu müəyyən edilməmişdir.

Yuxarıdakıları nəzərə alaraq belə hesab edirik ki, ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin genişlənməsi və bu fonda iqtisadi islahatların həyata keçirildiyi şəraitdə iqtisadi nəzarətin, habelə audit nəzarətinin geniş və hərtərəfli inkişafı olduqca mühüm amildir.

Respublikamızda maliyyə nəzarətinin perspektiv inkişafı, onun təkmilləşdirilməsi, dövlətin qanunvericilik bazasının dövrün tələbinə uyğunlaşdırılmasından da bilavasitə asılıdır. Maliyyə nəzarətini tənzimləyən normativ-hüquqi baza, ölkəni demokratik dövlətə xas olan səviyyədə yeni mərhələyə keçirməyi təmin etməlidir.

Bildirək ki, bu sferada yüksək təcrübəyə malik Avropa ölkələrinin təcrübəsi araşdırılıb öyrənilmiş, qanunvericilik aktlarının tətbiqi qaydaları, işlənməsi mexanizmləri müəyyənləşdirilmişdir. Habelə, Azərbaycan reallıqlarında Avropa ölkələrinin qanun layihələrində təcrübəsinin bütövlükdə tətbiqinin qeyri-mümkün olduğu nəzərə alınmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə sahəsində fəaliyyətin qanunauyğunluğunu, məqsədyönlülüyünü və səmərəliliyinin təmin edilməsi məqsədilə, ölkəmizdə

maliyyə nəzarəti sferasında iqtisadi islahatlar reallaşdırılmış və dövlət quruculuğu çərçivəsində dəyişikliklər aparılmışdır. Bir tərəfdən mövcud nəzarət orqanları ləğv edilmiş, digər tərəfdənsə bazar iqtisadiyyatının şərtlərini özündə birləşdirən yeni qurumlar və fəaliyyət sahələri yaranmış, dövlət maliyyə nəzarəti gücləndirilmişdir.

Belə orqanlara, Auditorlar Palatasını, müstəqil auditor şirkətlərini, parlament yanında Hesablama Palatasını və başqalarını misal göstərə bilərik.

Son dövrlərdə respublikamızda dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının strukturunun və fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsinə də geniş yer verilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında” 09 fevral 2009-cu il tarixli 48 nömrəli Fərmanı əsasında Maliyyə Nazirliyinin tərkibində yeni nəzarət strukturları, o cümlədən, Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi, Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti, Dövlət Borcunun İdarə Edilməsi Agentliyi, Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti və başqa strukturlar yaradılmışdır.

Göstərilən bir sıra yeni nəzarət strukturlarının yaradılmasında əsas məqsəd, hər il artan dövlət büdcəsi vəsaitlərinin və dövlət borcunun idarə edilməsi, mühasibat uçotunun təşkili və aparılması, dövlət xəzinədarlığı, sığorta fəaliyyəti sahələrində dövlət nəzarətinin və tənzimlənməsinin modern standartlarda qurulmasının təşkilidir.

AR Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi dövlət büdcəsinin kassa icrasını həyata keçirən və həmin maliyyə əməliyyatlarının uçotunu aparan, büdcə xərcləri üzrə dövlətin adından büdcə təşkilatları qarşısında öhdəlikləri qəbul edən, respublikamızda dövlətə məxsus maliyyə vəsaitlərinin vahid mərkəzdən idarə edilməsi, bu vəsaitlərin daxil olması və məqsədyönlü xərclənməsi sahəsində cari nəzarəti həyata keçirir.

Ümumiyyətlə, dövlət xəzinədarlığının yaradılmasında əsas məqsəd – dövlətin maliyyə vəsaitlərinin optimal idarəetməsinə şərait yaratmışdır. Bu isə təbii

olaraq, xəzinədarlığa aşağıda qeyd olunan müvafiq normativ-hüquqi aktlarda təsbit olunmuş vəzifə və funksiyaların tapşırılmasını tələb edir:

- ehtiyat fondundan və investisiya xərclərindən vəsaitlərin hökumətin müəyyən etdiyi təyinatlar üzrə yönəldilməsinin təmin edilməsi;
- dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş xərclər üzrə dövlət öhdəliklərinin qəbul edilməsi, büdcə təşkilatları tərəfindən alınan malların qəbul edilən iş xidmətlərinin uçotu üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi və büdcə xərclərinin kassa icrasının yerinə yetirilməsi;
- dövlət büdcəsində büdcə kəsirinin ötürülməsi üçün nəzərdə tutulmuş maliyyələşmə mənbələrindən istifadə edilməsi;
- büdcə təşkilatlarının büdcədən kənar vəsaitlərinin və məqsədli büdcə fondlarının gəlir və xərclərinin kassa icrasının həyata keçirilməsi;
- xəzinə hesabları üzrə əməliyyatların həyata keçirilməsi və onların uçotunun təşkil edilməsi;
- müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq, büdcə və büdcədən kənar daxilolmaların mədaxil edilməsi, bölüşdürülməsi və paylanması əməliyyatlarının həyata keçirilməsi;
- büdcə daxilolmaların vəziyyətindən asılı olaraq, təsdiq edilmiş dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin maliyyələşməsinin həyata keçirilməsi;
- dövlət büdcəsi vəsaitlərinin idarə edilməsi. O cümlədən mərkəzləşdirilmiş xərclər üzrə nəzərdə tutulmuş resurslardan istifadənin səmərəliliyinin təmin edilməsi məqsədilə maliyyə planlaşdırılmasının həyata keçirilməsi və s.

AR Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Borcunun İdarə Edilməsi Agentliyi qanunvericiliyə uyğun şəkildə dövlət borcunların həyata keçirilməsini təmin edən, vahid xəzinə hesabında olan vəsaitin qalığını və dövlət büdcəsinin Təminat Fondunun vəsaitlərini idarə etməyə verən və ya idarə edən, dövlət zəmanətlərinin, borcunun və xarici dövlətlərin Azərbaycan Respublikasına olan borcunun reyestrini aparan, dövlət qiymətli kağızlarının emissiyasını həyata keçirən dövlət orqanıdır.

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti isə dövlət büdcəsinin, habelə məqsədli büdcə təşkilatlarının və büdcə fondlarının büdcədən kənar vəsaitlərinin, o cümlədən dövlət zəmanəti ilə alınmış kreditlərin səmərəli və məqsəduyğun xərclənməsi üzərində dövlət maliyyə nəzarətini reallaşdıran bir qurumdur.

Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidmətinin fəaliyyətində əsas istiqamətlər aşağıdakılardır: dövlət büdcəsinin, habelə məqsədli büdcə fondlarının vəsaitlərinin xərclənməsi, həmçinin büdcə təşkilatlarının büdcədən kənar əməliyyatlar üzrə vəsaitlərinin əldə edilməsi və xərclənməsi üzərində dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirir; AR-da dövlət maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsinə metodiki rəhbərlik edir, bu sahədə mövcud olan neqativ halları və nöqsanları əmələ gətirən səbəblərin aradan qaldırılması məqsədilə davamlı tədbirlər həyata keçirir; dövlət zəmanəti ilə alınmış və dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına verilmiş kreditlərin xərclənməsi üzərində dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirir; qanunvericiliklə müəyyən olunmuş başqa istiqamətlərdə fəaliyyət göstərir.

AR Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Xidməti isə ölkəmizdə sığorta fəaliyyəti sahəsində dövlət nəzarətini və tənzimlənməsini, sığortaçıların, sığortalıların və sığorta bazarının digər peşəkar iştirakçılarının, o cümlədən bu sahədə dövlətin hüquq və mənafelərinin qoruyan bir bölmədir.

Bizim fikrimizcə, çoxsaxəli bir sistemi özündə birləşdirən maliyyə nəzarətinin müxtəlif istiqamətlərini təkmilləşdirməkdən əvvəl respublikamızda maliyyə nəzarəti üzrə vahid konsepsiya hazırlanmalı və bu konsepsiyada maliyyə nəzarətinin şəffaflığı və aşkarlığının, nəticəliliyinin və səriştəliliyinin, müstəqilliyinin və effektivliyinin, iqtisadi inkişafa təminatının əsas istiqamətləri, maliyyə nəzarətinin forma və metodları, nəzarəti həyata keçirən qurumların hüquqi statusu, digər dövlət idarəetmə orqanları ilə maliyyə nəzarəti orqanları arasında əlaqələrinin artırılması, bu sahədə maraqların toqquşmasının qarşısının alınması, həmçinin maliyyə nəzarəti qurumlarının fəaliyyətinin iqtisadi mexanizmləri müəyyənləşdirilməlidir.

Əlbəttə ki, ölkəmizdə maliyyə nəzarəti sisteminin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi fonunda müvafiq bir sıra tədbirlərin görülməsi də effektiv olardı:

- 1) Maliyyə nəzarətinin səmərəlilik meyarlarının işlənilib-hazırlanması və tətbiqi;
- 2) Maliyyə nəzarətinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və təsirliliyinin təmin olunması;
- 3) Maliyyə nəzarətində daha genişəhatəliliyi təmin etmək məqsədilə daha mütərəqqi seçmə prosedurlarından istifadə edilməsi;
- 4) Maliyyə nəzarəti orqanlarının Koordinasiya Şurasının yaradılması;
- 5) Nəticəyə istiqamətləndirilmiş büdcələşdirmə və səmərəlilik auditinin genişləndirilməsi;
- 6) Maliyyə nəzarətində informasiya texnologiyalarının tətbiqi və elektron nəzarət (“e-nəzarət”) sisteminin yaradılması;
- 7) Maliyyə nəzarəti statistikasının təşkili;
- 8) Nəzarət orqanlarının fəaliyyətinin uyğunlaşdırılması və sinxronlaşdırılması;
- 9) Kadr hazırlığı sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- 10) Beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqi və sairə.

Bütövlükdə, inkişafın yeni mərhələsinə qədəm qoymuş Azərbaycanda maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi, onun çağdaş dövrün tələblərinə uyğun təşkili olduqca labüddür və bu proses, nəticə etibararı ilə, dövlət vəsaitlərindən məqsədyönlü istifadəyə gətirəcək, bu işə öz növbəsində sosial və iqtisadi dirçəlişə təkan verəcəkdir.

NƏTİCƏ

Yuxarıdakıları nəzərə alaraq belə hesab edirik ki, ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin genişlənməsi və bu fonda iqtisadi islahatların həyata keçirildiyi şəraitdə iqtisadi nəzarətin, habelə audit nəzarətinin geniş və hərtərəfli inkişafı olduqca mühüm amildir.

Respublikamızda maliyyə nəzarətinin perspektiv inkişafı, onun təkmilləşdirilməsi, dövlətin qanunvericilik bazasının dövrün tələbinə uyğunlaşdırılmasından da bilavasitə asılıdır. Maliyyə nəzarətini tənzimləyən normativ-hüquqi baza, ölkəni demokratik dövlətə xas olan səviyyədə yeni mərhələyə keçirməyi təmin etməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə sahəsində fəaliyyətin qanunauyğunluğunu, məqsədə yönlüliyünü və səmərəliliyinin təmin edilməsi məqsədilə, ölkəmizdə maliyyə nəzarəti sferasında iqtisadi islahatlar reallaşdırılmış və dövlət quruculuğu çərçivəsində dəyişikliklər aparılmışdır. Bir tərəfdən mövcud nəzarət orqanları ləğv edilmiş, digər tərəfdənsə bazar iqtisadiyyatının şərtlərini özündə birləşdirən yeni qurumlar və fəaliyyət sahələri yaranmış, dövlət maliyyə nəzarəti gücləndirilmişdir.

Belə orqanlara, Auditorlar Palatasını, müstəqil auditor şirkətlərini, parlament yanında Hesablama Palatasını və başqalarını misal göstərə bilərik.

Son dövrlərdə respublikamızda dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının strukturunun və fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsinə də geniş yer verilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında” 09 fevral 2009-cu il tarixli 48 nömrəli Fərmanı əsasında Maliyyə Nazirliyinin tərkibində yeni nəzarət strukturları, o cümlədən, Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi, Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti, Dövlət Borcunun İdarə Edilməsi Agentliyi, Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti və başqa strukturlar yaradılmışdır.

Göstərilən bir sıra yeni nəzarət strukturlarının yaradılmasında əsas məqsəd, hər il artan dövlət büdcəsi vəsaitlərinin və dövlət borcunun idarə edilməsi, mühasibat uçotunun təşkili və aparılması, dövlət xəzinədarlığı, sığorta fəaliyyəti sahələrində dövlət nəzarətinin və tənzimlənməsinin modern standartlarda qurulmasının təşkilidir.

Bütövlükdə, inkişafın yeni mərhələsinə qədəm qoymuş Azərbaycanda maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi, onun çağdaş dövrün tələblərinə uyğun təşkili olduqca labüddür və bu proses, nəticə etibarilə, dövlət vəsaitlərindən məqsədyönlü istifadəyə gətirəcək, bu işə öz növbəsində sosial və iqtisadi dirçəlişə təkan verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

- 1) Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası. Bakı 1995. (24.08.2002 və 18.03.2009-ci illər əlavə və dəyişikliklərlə).
- 2) “Büdcə sistemi haqqında” AR qanunu. Bakı 2002. (13.05.2003, 03.12.2004, 05.04.2005, 23.12.2005, 30.11.2007-ci illər əlavə və dəyişikliklərlə).
- 3) “AR-ın müvafiq illər üzrə dövlət büdcəsi haqqında” qanunları. (2010-2016).
- 4) “AR-ın müvafiq illər üzrə dövlət büdcəsinin icrası haqqında” qanunları. (2010-2015) .
- 5) “AR müvafiq illər üzrə dövlət büdcəsinin icrasına dair” hesabatlar. (2010-2016).
- 6) AR Maliyyə Nazirliyinin digər normativ-hüquqi sənədləri.
- 7) Bağırov D.A, Həsənlı M.X. “Maliyyə” dərs vəsaiti. Bakı 2011.
- 8) Bədəlov Ş.Ş, Məhərrəmov R.B. “Büdcə sistemi” dərslik. Bakı 2003.
- 9) Karminski A.M, Olenev N.İ, Primak A.Q, Falko S.Q. “Biznesdə kontrolling” dərslik tərcümə. Bakı 2008
- 10) Ataşov B., Novruzov N., İbrahimov E. “Müəssisələrin maliyyəsi” dərslik. Bakı 2009
- 11) Süleymanov E, Bulut C. “Dövlət maliyyəsi” dərs vəsaiti. Bakı 2013.
- 12) Buravkina N.D. “Maliyyə nəzarətinin əsasları” dərslik tərcümə. Bakı 2009.
- 13) Xankişiyev B. “Maliyyə nəzarəti” dərs vəsaiti. Bakı 2002
- 14) Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il üçün dövlət və icmal büdcələrini özündə birləşdirən “Vətəndaşın büdcə bələdçisi” kitabı. Bakı 2016
- 15) Контроль и ревизия: учеб. пособие / В. К. Сусин, В. П. Шегурова, О. В. Шибилева. — Саранск, 2010.
- 16) Мировой опыт организации государственного муниципального финансового контроля и возможность его применения в России [Электронный ресурс] — Доступ из <http://www.juristlib.ru/>
- 17) Чхиквадзе В. В. «Организационно-правовые основы государственного финансового контроля в зарубежных странах» [Электронный ресурс] — Доступ из <http://www.justicemaker.ru/>

18)taxes.gov.az

20)budget.az

21)economy.gov.az

22)maliyyə.gov.az

23)stat.gov.az

РЕЗЮМЕ

Финансовый контроль – все экономические субъекты: контроль законодательной и исполнительной власти над финансовой деятельности государственных предприятий и учреждений. Его цель, успешное осуществление экономической политики правительства и эффективное использование финансовых ресурсов в процессе формирования во всех секторах народного хозяйства. В основном, все это и является общими должностями финансов. При рыночной экономики роль финансов чрезвычайно увеличился и стал ощущаться в растущей важности финансового контроля.

Финансовые потоки являются одним из ключевых элементов современной системы финансового управления. Управление потоком финансовых ресурсов центральная задача финансового контроля.

Создание эффективной системы управления в каждой стране, обеспечение социально-экономического развития в качестве одного из важных элементов имеют важное значение. В этом смысле, почти совершенной системы управления в стране и существующие механизмы управления для адаптации к характеристикам рыночной экономики, в центре внимания всегда хранится в одном из политики государственного строительства.

SUMMARY

Financial control – the control of the legislative and executive authorities on all economic agents’: government’s, enterprises’ and institutions’ financial activities. Its’ purpose to ensure the successfully implementation of the government’s economic policy, the forming financial resources in all sectors of the national economy and to realize their effectively using process. In fact, all of these is the general duties of finance. In market economy conditions, the role of finance is extremely rising and that’s why importance of financial control noticeably rises.

The managing financial flows, funds is one of the key elements of the modern system. Managing the flow of financial resources of enterprise is the central task in financial control.

The establishment of an effective control system, as one of the important elements of the provision of social-economic development is very important in every country.

In this sense, establishing the perfect control system in our country and adapting the existing control mechanisms to the characteristics of a market economy is one of the focus is always stored task in the state-building policy.

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin «Magistratura Mərkəzi» nin
magistrı Səlimbəyli Nərmin Natiq qızının «Maliyyə vəsaitlərinin idarə
olunmasında maliyyə nəzarətinin rolu» mövzusunda yerinə yetirdiyi magistr
dissertasiyasının
REFERATI**

Elmi rəhbər: prof.Bədəlov Ş.Ş

Mövzunun aktuallığı. İqtisadi nəzarət sisteminin vacib komponentlərindən biri maliyyə nəzarətidir. Maliyyə nəzarəti – bütün iqtisadi subyektlər: dövlət, müəssisə və təşkilatların maliyyə fəaliyyəti üzərində qanunverici və icraedici hakimiyyət orqanlarının nəzarətidir. Onun məqsədi dövlətin iqtisadi siyasətinin uğurla yerinə yetirilməsini təmin etmək, iqtisadiyyatın bütün sahələrində maliyyə vəsaitlərinin formalaşması və idarə edilməsi prosesini reallaşdırmaqdır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyənin rolu son dərəcə artdığından maliyyə nəzarətinin əhəmiyyəti də hiss ediləcək dərəcədə yüksəlir.

Maliyyə axınlarının, maliyyə vəsaitlərinin idarə edilməsi müasir təsərrüfat sisteminin əsas elementlərindən biridir. Müəssisənin maliyyə resursları axınlarının idarə edilməsi, onlardan məqsədəuyğun və səmərəli istifadə edilməsi üzərində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan seçdiyim magistr dissertasiyasının mövzusu aktual hesab olunur.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi mövcud iqtisadi şəraitdə maliyyə nəzarətinin zəruriliyinin, məqsəd və vəzifələrinin öyrənilməsi, bu sahə ilə bağlı müxtəlif nəzəri yanaşmaların sistemləşdirilməsi, maliyyə vəsaitlərinin idarə olunmasında maliyyə nəzarətinin oynadığı rolun araşdırılması və onun effektivliyinin artırılması yollarını müəyyənləşdirməkdir.

Dissertasiya işinin məqsədinə uyğun olaraq tədqiqatda aşağıdakı vəzifələrin həlli nəzərdə tutulmuşdur:

- mövcud iqtisadi şəraitdə müəssisələrin maliyyə vəsaitlərinin idarə edilməsində maliyyə nəzarətinin təşkili formaları, metodları və rolunun nəzəri-metodoloji məsələlərinin elmi araşdırılması;
- dövlət büdcəsinin icrası üzərində maliyyə nəzarətinin məqsədi, vəzifələri, iqtisadi-hüquqi əsaslarını müəyyənləşdirmək və büdcənin gəlirlərinin icrası, həmçinin xərclərinin səmərəliliyinin təmin edilməsində maliyyə nəzarətinin rolunu qiymətləndirmək;
- dövlətin maliyyə nəzarəti sistemində Dövlət Xəzinədarlığının rolu və maliyyə nəzarəti sisteminin qabaqcıl dünya təcrübəsi və Azərbaycan realığı əsasında təkmilləşdirilməsi və effektivliyinin artırılması istiqamətində elmi təkliflər və tövsiyələr hazırlamaq.

Tədqiqat işinin predmeti və obyektini. Tədqiqat işinin predmetini ölkəmizdə maliyyə vəsaitlərinin idarə olunmasında maliyyə nəzarətinin rolunun nəzəri aspektləri, obyektini isə pul, maliyyə vəsaitlərinin istifadəsi, eyni zamanda iqtisadiyyatın bütün sahələrində meydana çıxan pul-bölgü prosesi təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları. Tədqiqat işinin nəzəri və metodoloji əsaslarını Azərbaycanın və digər ölkələrin bu sahə haqqında elmi əsərləri, Azərbaycan Respublikasının qanunları, normativ-hüquqi aktları və s. təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işində aşağıdakı elmi yeniliklər edilmişdir:

- 1) Büdcənin gəlirləri və xərcləri sisteminin səmərəli idarə olunması üzərində maliyyə nəzarətinin təşkil edilməsi sistemləşdirilmişdir;
- 2) Müəssisə və təsərrüfat təşkilatlarının maliyyə axınlarının idarə olunması üzərində maliyyə nəzarətinin təşkil edilməsi, onun forma və metodlarının tədqiq edilməsi və təkmilləşdirilməsi yolları müəyyən edilmişdir;

3)Müxtəlif sektorlar üzrə fəaliyyətdə olan müəssisə və təşkilatların mənfəət və zərər göstəriciləri müqayisəli şəkildə araşdırılaraq,gələcək inkişaf tempi müəyyən edilmişdir.

Dissertasiya işinin birinci fəslı “Müəssisələrin maliyyə vəsaitlərinin idarə edilməsində maliyyə nəzarətinin təşkilı formaları,metodları və rolu” adlanır. Bu fəsildə əsasən müəssisələrdə maliyyə nəzarətinin təşkilinin nəzəri əsasları araşdırılmışdır.

Dissertasiya işinin ikinci fəslı “Büdcənin icrası üzərində maliyyə nəzarətinin məqsədi,vəzifələri və formaları” adlanır.Bu fəsildə büdcənin icrası üzərində maliyyə nəzarətinin iqtisadi-hüquqi əsasları, dövlət büdcəsi gəlirlərinin icrası üzərində maliyyə-vergi nəzarətinin formaları, büdcə xərclərinin səmərəliliyinin təmin edilməsində maliyyə nəzarətinin rolunun xüsusiyyətləri araşdırılmışdır.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslində büdcənin icrası üzərində cari maliyyə nəzarətinin təşkilində Dövlət Xəzinədarlığının rolu və maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi məsələləri araşdırılmışdır.

Bizim fikrimizcə, çoxşaxəli bir sistemi özündə birləşdirən maliyyə nəzarətinin müxtəlif istiqamətlərini təkmilləşdirməkdən əvvəl respublikamızda maliyyə nəzarəti üzrə vahid konsepsiya hazırlanmalı və bu konsepsiyada maliyyə nəzarətinin şəffaflığı və aşkarlığının,nəticəliliyinin və səriştəliliyinin,müstəqilliyinin və effektivliyinin, iqtisadi inkişafa təminatının əsas istiqamətləri, maliyyə nəzarətinin forma və metodları,nəzarəti həyata keçirən qurumların hüquqi statusu, digər dövlət idarəetmə orqanları ilə maliyyə nəzarəti orqanları arasında əlaqələrinin artırılması, bu sahədə maraqların toqquşmasının qarşısının alınması, həmçinin maliyyə nəzarəti qurumlarının fəaliyyətinin iqtisadi mexanizmləri müəyyənləşdirilməlidir.

Ölkəmizdə maliyyə nəzarəti sisteminin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yollarını təklif edirik:

- 1)Maliyyə nəzarətinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və təsirliliyinin təmin olunması;
- 2)Maliyyə nəzarəti orqanlarının Koordinasiya Şurasının yaradılması;

- 3)Nəticəyə istiqamətləndirilmiş büdcələşdirmə və səmərəlilik auditinin genişləndirilməsi;
- 4)Maliyyə nəzarətində informasiya texnologiyalarının tətbiqi və elektron nəzarət (“e-nəzarət”) sisteminin yaradılması;
- 5)Maliyyə nəzarəti statistikasının təşkili;
- 6)Nəzarət orqanlarının fəaliyyətinin uyğunlaşdırılması və sinxronlaşdırılması;
- 7)Beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqi.